

II. Fejezet. A fogyasztóvédelmi jog történetének vázlata

1. Bevezetés
2. Kiindulási pont – mi a fogyasztóvédelmi jog?
 - 2.1. A fogyasztóvédelem jogpolitikai háttere
 - 2.2. A fogyasztóvédelmi jog
 - 2.3. A fogyasztó
3. Történeti előzmények az egyes ókori jogokban
 - 3.1. Egyiptom
 - 3.2. Babilon
 - 3.3. Az ókori görög jog
 - 3.4. Az ókori római jog
4. Középkor
 - 4.1. Kereskedelem a középkorban
 - 4.2. Kereskedelmi jog a középkorban
 - 4.3. A céhek szerepe
5. A fogyasztóvédelmi jog megjelenése
 - 5.1. A kereskedelmi jog tudománya
 - 5.2. A modern kereskedelmi jogi kodifikációk
 - 5.3. A fogyasztóvédelmi jog megjelenése
 - 5.4. Az EK fogyasztóvédelmi jogalkotása
 - 5.5. A fogyasztóvédelem kialakulása és fejlődése Magyarországon
6. Összefoglalás
7. Forrás- és irodalomjegyzék

1. Bevezetés

A fejezet célja annak vázlatos bemutatása, hogy a fogyasztóvédelmi jognak milyen előzményei voltak a jogtörténetben. A kutatás kezdetén elsődlegesen olyan kérdéseket szükséges tisztázni, hogy mit értünk fogyasztóvédelmi jog alatt, és ez az újkori fogalom mennyiben feleltethető meg a korábbi korok egyes intézményeivel. Az ilyen retrospektív megközelítés számos veszélyt jelent, hiszen a modern jogi fogalmak nem ugyanolyan jelentéstartalommal bírtak más gazdasági, társadalmi és jogi környezetben. Ennek megfelelően a kutatásban elsősorban arra koncentrálunk, hogy a jogtörténetből ismert egyes jogintézmények, szabályok mennyiben voltak alkalmasak a mai értelemben vett fogyasztói jogok védelmére, és azok eredeti célja, alkalmazása is megfelelt-e ennek.

A fejezet elsősorban a kutatás irányainak megszabására törekszik, a főbb tendenciákra, és változásokra helyezi a hangsúlyt, és nem mélyül el az egyes országok, régiók sajátosságainak, illetve egyes jogintézmények részletes elemzésében. Határozott megítélésünk szerint az egyes korszakok, államok, jelenségek és azokhoz kapcsolódó szabályok beható vizsgálatára érdemes külön tanulmányokat szentelni. Ehhez kapcsolódóan fontosnak tartjuk

tisztázni azt, hogy a kutatásban érintett egyes jogintézmények, szabályok tekintetében sokszor jelentős számú, akár monografikus írások is megjelentek, így értelemszerűen ezeket minden esetben részletesen nem kívánjuk elemezni, pusztán a további kutatásokhoz kívánunk támpontot adni.

2. Kiindulási pont – mi a fogyasztóvédelmi jog?

2.1. A fogyasztóvédelem jogpolitikai háttere

A fogyasztóvédelem fogalmának tisztázására számos kísérletet ismerünk. A fogyasztóvédelem alapvetően egy gyűjtőfogalom, amelynek határait nem lehet meghúzni, az azzal kapcsolatos jogi normák sem alkotnak homogén egészet.⁸⁶

A fogyasztóvédelem ideológiai, szociológiai és közgazdasági alapja a fogyasztás szükségletének és a termelésnek az egymásra utaltságában keresendő. A termelés és a fogyasztás közötti egyensúly megbomlása a fogyasztó és a termelő, illetve eladó, szolgáltató közötti gazdasági erőviszonyokat is átírhatja (ld. pl. a hiánygazdaság esetét, illetve a túltermelési tendenciákat), amely gazdasági jelenséget a jog szintjére is le kell képezni. A fogyasztó és gazdálkodó szervezet, illetve vállalkozás közötti ideális egyensúly megteremtéséhez a jog eszközeit is biztosítani kell, amely alapján a gyengébb gazdasági helyzetben lévő fogyasztó egyenlő eséllyel léphet fel az erősebb pozícióban lévő professzionális szerződéses partnerével szemben is.

2.2. A fogyasztóvédelmi jog

A fogyasztóvédelmi jog funkcióját illetően két fő külföldi szakirodalmi álláspont ismert. A protekcionista álláspont szerint a fogyasztóvédelem célja olyan kötelező jogszabályok megalkotása, amellyel a fogyasztók jogi védelmét biztosítja az állam,⁸⁷ míg a másik irányzat⁸⁸ a fogyasztói jog céljának a fogyasztók érdekvédelmének információval, oktatással és jogi támogatással történő támogatását tűzi célul.⁸⁹ A többségi álláspont ma a fogyasztó öntevékeny fellépésére is számító második nézetet képviseli, a fogyasztóvédelmi jog egyértelműen túlnőtt azon a felfogáson, hogy egyszerűen a minőségvédelemmel lehetne azonosítani.⁹⁰ A fogyasztóvédelmi jog ennek megfelelően egy olyan jogterület, amely egyik klasszikus jogág keretébe sem illeszthető be maradéktalanul. A fogyasztók védelmét egyrészt számos közjogi norma, állami intézmény, eljárásjogi szabály, büntetőjogi tényállás

⁸⁶ Vékás, 1981, p. 61.

⁸⁷ A protekcionista álláspontot ismerteti Fazekas, 2007, p. 71.; Fazekas, 1998, p. 15.

⁸⁸ Thierry Bourgoignie nevéhez köthető a fogyasztóvédelmi jog, illetve általa szerencsésebbnek tartott fogyasztói jogok névvel illetett jogterület pluralizmusának és interdiszciplináris jellegének hangsúlyozása. Szendrő, 2020, pp. 36-37.; Bukovics & Szendrő, 2018, pp. 187-203.

⁸⁹ Fazekas, 1996, p. 33. A fogyasztóvédelmi jog elnevezése tekintetében különböző megnevezések érvényesülnek, így pl. a francia, belga, olasz szakirodalom szerinti fogyasztás joga (*droit de la consommation, diritto dei consumi*), az angolszász fogyasztói jog (*consumer law*), illetve a spanyol, portugál fogyasztóvédelem kifejezés. Fazekas, 1996, p. 38.

⁹⁰ Ld. ehhez a kérdéskörhöz: Kemenes, 1991, p. 189.; Kemenes, 1990, p. 95.; Nemeshegyi, 2012, pp. 123-125.; Sándor, 2006, pp. 193-207.; Sándor, 2003; Szebelédi, 2014a, p. 292.; Szebelédi, 2013, p. 266.

segíti, másrészt jelentős számú magánjogi szabály célja a laikus fogyasztó kiszolgáltatottságával szembeni védelem megteremtése.

A fogyasztóvédelmi jog több államban alkotmányos alapjogként került rögzítésre.⁹¹ Magyarország Alaptörvényének M) cikke a (2) bekezdésben kifejezetten rögzíti azt, hogy Magyarország védi a fogyasztók jogait. Korábban ilyen közjogi alapokat nem építettek a fogyasztók védelmének érdekében, ennek oka az, hogy először a magánjog területén jelentkezett igény a kereskedelmi jogviszonyokban a kiszolgáltatott helyzetben lévő személyek, mai fogalommal fogyasztók jogi helyzetének megóvására. Az ilyen funkciójú jogi normák a kereskedelmi jog részterületeként alakultak ki. Ennek megfelelően a kereskedők egymás közötti, illetve a kereskedő és magánszemély közötti jogviszony képezte a kereskedelmi jog anyagát, míg a magánszemélyek egymás közötti jogviszonya a hagyományos magánjog területéhez tartozik. A fogyasztóvédelmi jog kifejezetten a kereskedők és magánszemélyek közötti, vagyis olyan jogviszonyokat szabályoz, amelyeknek egyik oldalán az áru vagy szolgáltatás nyújtásával üzletszerűen foglalkozó jogalany áll, a másik oldalán pedig az adott áru megvétele, a szolgáltatás igénybevétele tekintetében laikus személyek állnak.

A fogyasztóvédelmi jog központi kérdését – a szakember és a laikus közötti kötelmi jogviszony keletkezését, tartalmát, teljesítését – nézve, és kizárólag a fentiekben körülírt jogviszonyokat szabályozó jogi normákat szemlélve, a fogyasztóvédelem a magánjogon belüli lehatárolt jogterületnek látszik. A fogyasztóvédelem szűkebb megközelítésben tehát azokat a jogszabályokat, jogi normákat öleli fel, amelyek olyan felek közötti jogviszonyokra terjednek ki, amelyek egyike üzletszerűen végzi az adott jogviszony szerint teljesítendő szolgáltatását, amely a másik fél üzletszerű, illetve szakmai tevékenységén kívül esik. Ilyen értelemben tehát a fogyasztóvédelmi jog a klasszikus kereskedelmi jog részének tekintendő, és azon belül a gazdálkodó szervezetek egymás közötti jogviszonyait felölelő jogterület kategória-párjaként használható. A gyengébb fél oltalmazása azonban már a kereskedelmi jog, mint rétegjog kialakulása előtt is ismert jelenség volt a jogtörténetben, függetlenül attól, hogy milyen kódexben szabályozták azt.⁹²

A fogyasztók védelmét nem csak a magánjogi szabályok biztosítják. A közjogi szabályok kiterjednek a fogyasztók jogainak védelmét biztosító intézmények felállítására, hatósági jogkörök kialakítására, szabálysértési és büntetőjogi normák alkalmazására is. A fogyasztóvédelmi jog ilyen irányú megközelítése magával vonja azt, hogy a fogyasztóvédelmi jogba beleértendők a közigazgatási, szabálysértési, versenyjogi és büntetőjogi normák fogyasztókat érintő rendelkezései is.⁹³

A fogyasztóvédelmi jog tehát absztrakt és átfogó megközelítésben a fogyasztók és az üzletszerűen gazdasági tevékenységet folytató jogalanyok közötti jogviszonyra irányadó, a fogyasztók érdekeinek védelmét biztosítani hivatott jogi normák összessége. Ebből eredően

⁹¹ Ld. pl. Portugál Köztársaság Alkotmányának 51. § (1)–(2) bekezdése, svájci alkotmány 31/F. § (1)–(3) bekezdései; Gyarmati, 1996, p. 323. A magyar Alkotmány rendszerváltás utáni szövegéből is levezethető a 17. §-ában rögzített szociális gondoskodásra vonatkozó alapjog értelmezése kapcsán, amelyhez kapcsolódik az oktatáshoz való jog, a tájékoztatáshoz való jog, a jogi védelemhez, jogorvoslathoz való jog is. Részletesen ld. Fazekas, 1995, p. 153.

⁹² Ld. ehhez Vékás, 2008, p. 86.

⁹³ Gócza, 2013, pp. 3-6.

a tradicionális jogági felosztás határait áttörve komplex módon szükséges a fogyasztóvédelmi jogot kezelni. A jogági tagolódások szintjén a fogyasztóvédelmi jogot egy olyan jogterületnek kell tekinteni, amely más jogágak normáin nyugszik, jellegadónak tekinthető részei a magánjog területén találhatók, de átnyúlik a közigazgatási, szabálysértési és a büntetőjog területére is, vagyis keresztülfekvő jogterületet képez.

2.3. A fogyasztó

Az árucseré, a kereskedelem egyik mozgatórugója a nyereséges ügylet elérése, amely magával vonja azt, hogy a nagyobb tapasztalattal rendelkező kereskedő sok esetben tisztességtelen mértékű profitot akar termelni. Ezzel szemben a belső szabályozással bíró tevékenységek esetében a szakma, egyébként az állam beavatkozása nyújthat korrekciós segítséget. A fogyasztóvédelmi jogi szabályok tehát a fogyasztókat védik, de azok személyi körét már a modern fogyasztóvédelmi jogszabályokban sem kezelik egységesen. Példaként említhetjük, hogy korábban a magyar törvények is sokféle fogyasztó fogalmat használtak, nem beszélve az egyes külföldi jogalkotói megoldásokról.⁹⁴ A magyar jogban a Ptk. is definiálja a fogyasztó fogalmát, és a természetes személyre alkalmazza azt,⁹⁵ amit számos szakmai vita előzött meg.⁹⁶

A kutatás szempontjából fogyasztónak azt tekintjük, akinek az egyes áruk megvétele, szolgáltatások igénybevétele nem illeszkedik szorosan az üzleti tevékenységébe, vagyis az adott tranzakció vonatkozásában nem feltétlenül rendelkezik megfelelő szakmai ismeretekkel, illetve az nem várható el tőle. Vitát generál a szakirodalomban, hogy milyen fogyasztói ideálra szabva alkossák meg a fogyasztóvédelmi jogszabályokat. Korábban általános nézet volt az, hogy a fogyasztó egy laikus személy, aki nem rendelkezik megfelelő szakismerekkel, akit sokszor váratlanul döntési kényszer elé állítanak. Napjainkban ehhez képest az éber fogyasztó eszménye áll a középpontban. Erre jó példa az, hogy az Európai Bíróság megfelelő hangsúlyt helyez arra, hogy a fogyasztó nem ügyetlen, járatlan, elveszett személy. Egyetértünk Vékás professzorral abban, hogy a fogyasztó fogalmát szituációkra, konkrét jogviszonyokra tekintettel szükséges meghatározni, megfelelő mérlegelési jogkört biztosítva a bíróságok számára egy-egy konkrét ügy megítélése tekintetében.⁹⁷

3. Történeti előzmények az egyes ókori jogokban

A jogtörténetben számos ókori előzményét fedezhetjük fel azoknak a kereskedelmi szabályoknak, amelyek a kereskedővel szerződéses jogviszonyt létesítő, általában laikus szemé-

⁹⁴ Ld. ehhez Bodnár, 2004, p. 59.; Hámori, 2015, pp. 257-259.; Zavodnyik, 2013, p. 414.; Papp, 2019, pp. 168-181.; Török, 2018, 68.; Hajnal, 2017a, p. 245.; Keskeny, 2023, pp. 151-152.; Miskolczi-Bodnár, 2016, pp. 5-10.; Miskolczi-Bodnár & Sándor, 2013, pp. 5-10.

⁹⁵ Ptk. 8:1. § (1) bekezdés 3. pont.

⁹⁶ A fogyasztó fogalmának a Ptk.-ban történő elhelyezésére az 1997. évi CXLIX. törvény 10. § (2) bekezdése alapján került sor, ld. Vékás, 2001a, p. 124. A fogyasztó Ptk.-beli fogalmával kapcsolatos, a szakirodalomban megjelent vita összefoglalását ld. Fuglinszky, 2016, pp. 31-33.

⁹⁷ Vékás, 2002, pp. 3-13.

lyeket védik. A magánszemélyek vásárlásához, megrendeléseikhez kapcsolódóan a jogtörténet során számos konkrét jogszabályi előírással találkozunk, amelyek bizonyos védelmet nyújtanak a kereskedőkkel szembeni kiszolgáltatottság ellen.⁹⁸ Ezek a jogintézmények még nem a mai értelemben vett fogyasztókat védték, sokkal inkább protekcionista beavatkozásnak minősültek a magánjogi jogviszonyokba, vagy általában a kereskedők túlkapásai, család üzleti gyakorlatával szemben kívántak fellépni. Hatásukat tekintve azonban rokoníthatók a mai fogyasztóvédelem jogi eszközeivel, sok mai jogintézmény előképét, gyökerét jelentik.

Az antikvitás korában a tengeri kereskedelmi kapcsolatok meglehetősen kiterjedtek voltak, emiatt szükség volt egy nemzetek feletti, nem vallási alapokra helyezett, rugalmas szabályrendszerre, amelyre a szóbeliség és a jóhiszeműség elvének alkalmazása volt jellemző. Az egyes szerződések tartalmát csak töredékesen ismerjük, például Démoszthenész és Iszokratész védőbeszédeiből. Ebben az időszakban még nem alakult ki a kereskedelmi jog, mint elkülönült rétegjog, a magánjog általános szabályait alkalmazták az ilyen életviszonyokra. Ebből az időszakból azok a maradandó kereskedelmi jogi intézmények, amelyeket ma is ismerünk, a rómaiak közvetítésével maradtak fenn, akik a *ius gentium* megalkotásával a kereskedelmi jognak valódi nemzetközi vetületet adtak.

A fogyasztóvédelem, mint jogi koncepció, modern fogalom, de az ókori jogokban is megjelentek már olyan szabályok és gyakorlatok, amelyek az emberek védelmét szolgálták a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokkal szemben. Az ókori társadalmak nem használták a „fogyasztóvédelem” kifejezést, de különböző törvények, szokások és vallási előírások védték a fogyasztókat a csalásoktól, hamisítástól vagy rossz minőségű áruk eladásától. A Bibliában található Mózesi törvények is tartalmaztak olyan előírásokat, amelyek az üzleti etikát és ezáltal a fogyasztók védelmét szolgálták.⁹⁹ A Leviták könyve például kifejezetten tiltja a hamis mértékek és súlyok használatát, amelyekkel a kereskedők becsaphatták volna a vásárlókat.¹⁰⁰ Az igazságosság és a tisztességes kereskedelem alapelvei jelentős hangsúlyt kaptak már ebben az időszakban is.

3.1. Egyiptom

Mint az ókori közel-keleti államok gazdasági és társadalmi berendezkedését általában, így Egyiptomét is elsősorban földrajzi helyzete határozta meg. A Nílus folyó két partján elterülő ország népének elsődleges megélhetési forrását a folyó adta lehetőségek jelentették, annak áradása biztosította a földek termékenységet, amely ennek megfelelően évről-évre változóan alakult. A társadalmi berendezkedés szempontjából az egyiptomi fáraó, mint maga az isten, de legalábbis annak fia, élet és halál ura volt. A természettől függő gazdasági környezetben ebben testesült meg leginkább a vallási és politikai gondolkodás egysége.¹⁰¹

⁹⁸ A jogtörténeti források tekintetében ld. Fazekas, 1994, p. 105.; Fazekas, 2001, p. 11.

⁹⁹ Ld. pl. általános jelleggel: „Senki közületek ne lopja meg, ne vezesse félre és ne csalja meg a népéből valót.” (Lev 19,11).

¹⁰⁰ „Ne legyetek igazságtalanok az ítékezésben, a hossz mérték, a súly mérték és az űr mérték használatában. Legyen hiteles a mérleged, hiteles a súlyod, hiteles a mértéked, hiteles a vékád.” (Lev 19,35-36) „A kétféle súly mérték iszonyat az Úrnak, elvetésre méltó a hamis mérleg.” (Péld 20,23).

¹⁰¹ Seidl, 1951, p. 16. Az egyiptomi történelemmel és kultúrával kapcsolatban összefoglalóan ld. Kákossy, 1998.

Más államok lakóival történő kereskedelem a vallási dogmák okozta egyenlőtlenség miatt csak csekély mértékben valósult meg,¹⁰² azonban a külső jogi hatások bizonyos mértékben mégis jelentkeztek, elsősorban a sumér-akkád jog vonatkozásában.¹⁰³ A hellenisztikus időszakot követően azonban már jelentős görög és római jogi hatásról beszélhetünk.¹⁰⁴

A kereskedelmi jogi intézményeket csak részben ismerhetjük, elsősorban a források sporadikussága miatt, ezért Goldschmidt szerint a kereskedelmi jog teljesen hiányzott,¹⁰⁵ Rehme hasonló megfontolásból – Goldschmidtre hivatkozva – említést sem tesz erről,¹⁰⁶ Selb pedig az egyiptomi jogtörténet több korszakára nézve is említi a szokásos szerződéstípusokat (adásvétel, csere, bérlet), de nem hangsúlyozza azonban ezek kereskedelmi életben való alkalmazását.¹⁰⁷ Padoch az egyiptomi gazdasági jog ismertetése során csak a földműveléshez kapcsolódó bérletet említi,¹⁰⁸ Seidl viszont számos olyan forrást ismertet, amelyek a kereskedelmi forgalomhoz kapcsolódó ügyekkel kapcsolatosak.¹⁰⁹ A kereskedelmi jogot mint *ius speciale*-t vizsgáló Goldschmidt és Rehme közömbössége talán azzal magyarázható, hogy az egyiptomi jogban nem alakult ki sem önálló kereskedelmi jog, sem pedig kereskedői réteg, ami leginkább a foglalkozások specializálódásának hiányából vezethető le.

A szerződő felek védelmének igénye azonban már ebben az időszakban is felfedezhető. Az egyiptomi jogban a mezőgazdasági termelés elsődlegességéből eredően a tulajdon központi jelentőséggel bírt. A tulajdon átruházása során kiemelkedő szerepet töltött be az egyenértékűség, ami nélkül a tulajdonszerzés nem valósulhatott meg, és ami a magánjogi ügyletek legfőbb elve volt.¹¹⁰ Az egyiptomi jogban is megjelentek olyan előírások, amelyek az adásvételi szerződéseket és a vásárlók jogait védték. Egyes források említenek olyan szerződéseket, amelyek biztosították, hogy a vásárlók minőségi árukat kapjanak, és a csalásokat szigorúan büntették.

3.2. Babilon

Az ókori Mezopotámia déli részén található Babilónia jogrendszerében, ellentétben az északi részen fekvő Asszíriával, a kereskedelem szabályozása az egyiptominál jelentősen fejlettebb volt.¹¹¹ A babiloni jog szabályozása tükrözte az élénk kereskedelmi életet és az ókor egyik fejlettnak minősíthető „kereskedelmi jogának” adott hátteret.¹¹² A korai asszír

¹⁰² Pl. II. Ramses szerződést kötött III. Hattusilis hettita királlyal, ami alapján a két állam polgárai egymást egyenlőnek ismerve elkereskedtek egymással. Seidl, 1951, p. 17.

¹⁰³ Seidl, 1951, p. 18. Ld. továbbá Selb, 1993, p. 113.

¹⁰⁴ Egyiptomban a makedón hódítás nem vezetett a régi jog teljes eltörléséhez. Lurje, 1971.

¹⁰⁵ Goldschmidt, 1891, p. 51.

¹⁰⁶ Rehme, 1913, p. 52.

¹⁰⁷ Selb, 1993, pp. 118., 123.

¹⁰⁸ Padoch, 1946, p. 14.

¹⁰⁹ Seidl, 1951, p. 58.; Seidl, 1962, p. 151.

¹¹⁰ Seidl, 1956, p. 40.

¹¹¹ Az asszír jogi források tekintetében ld. David & Ebeling, 1929; Kohler & Ungnad, 1913; Ehelolf, 1922; Eisner & Lewy, 1930, pp. 144skk.

¹¹² Goldschmidt, 1891, p. 51.

és az újbabiloni időben, Kr. e. 7. és 6. században kialakultak a tipikus kereskedelmi ügyletek, így például a társaság, a hitelezés és a szállítási szerződés, a bankszerű pénzügyletek, havi kamatszámítás.¹¹³ A pénzzel való gazdálkodás általánossá vált, a kereskedelmi élet sokszínű volt, a kereskedőkre vonatkozó rétegjoggal azonban itt sem találkozunk.¹¹⁴ A gazdálkodással kapcsolatos jog alapvetően két területen tudott fejlődni, a földműveléssel kapcsolatban és – amiben jelentős többletet ad az egyiptomi joghoz képest – a kereskedelem terén.¹¹⁵

A mezopotámiai jogtörténetben megkülönböztethetjük a korai sumer korszakot, ami Kr. e. 2350-ig tartott, a Szargonida időszakot (Kr. e. 2150-ig), és az új sumer kort, Kr. e. 1950-ig. A korai babiloni időszakban, mielőtt Hammurapi egyesítette volna az országot, több király is megpróbálta a hatályos jogot „törvénykönyvben” összefoglalni. Lipit-Istarról tudjuk, hogy meg is alkotott egy ilyet, illetve Bilalamától, Esnunna királyától is származott hasonló.¹¹⁶ Lipit-Istar törvénygyűjteményének szövege gyakran tükröződik Hammurapi törvényében és nagyarányú *terminus technicus* mutat egyezőséget mindkettőben, bár nem bizonyítható, hogy a Hammurapi-kódex közvetlenül azon alapult volna. Általánosságban megállapítható, hogy ebben a földrajzi térségben egy általános közös jog volt érvényben.¹¹⁷

Hammurapi törvénykönyve, amelynek megalkotási dátumát pontosan nem ismerjük,¹¹⁸ három részre osztható, így bevezetésre, a *corpus*ra és az epilógusra. A vallási tartalmú bevezetésben Hammurapi deklarálja, hogy uralkodóként kötelessége a rábízott népnek igazságot adni és a környező népeknek békét biztosítani. A poétikus *encomium* (epilógus) rögzíti, hogy a kódex rendelkezései az igaz jogok. A törvénykönyv valójában módosítása a babiloni szokásjognak, gyakorlatilag az esetjog rögzítése és egyben megreformálása.¹¹⁹ A kódex kétségtelenül a korszak egyik kiemelkedő alkotása volt,¹²⁰ amely büntetőjogi rendelkezéseket (pl. lopás és annak minősített esetei), földműveléssel, családjoggal, öröklési joggal kapcsolatos előírásokat tartalmazott. A XIII. fejezete rendelkezett a közvetítőkről és ügynökökről, a XIV. a kocsmárosnőkről, a XV. a szállítókról, a XVI. az adósokról, a XVII. a letétekről, amelyek mai fogalmaink szerinti kereskedelmi jellegű szabályokat is tartalmaztak. Ilyen volt például a szállító büntetése, ha nem adja át a rábízott árut, vagy a kocsmárosnő büntetése, ha a szeszért gabonát nem fogad el, csak pénzt.¹²¹ A törvényben szerepeltek olyan szabályok, amelyek az áruk minőségét és a tisztességes árazást biztosították. Például, ha egy építőmester rossz munkát végzett, ami miatt egy épület összeomlott, a törvény felelősségre vonta a mestert, vagy, ha a hajóépítő által készített hajó megsérül, akkor köteles azt saját pénzén megjavítani.¹²²

¹¹³ Goldschmidt, 1891, p. 51.; Padoch, 1946, p. 10.

¹¹⁴ Egyedül az italok eladására vonatkozóan voltak speciális szabályok. Rehme, 1913, p. 57.

¹¹⁵ Padoch, 1946, p. 9.

¹¹⁶ Driver & Miles, 1956, I. 5.

¹¹⁷ Driver & Miles, 1956, I. 9.

¹¹⁸ Az egyes időpontokkal kapcsolatos nézetek tekintetében ld. Driver & Miles, 1956, I. 34. és xxv. Feltéhetően a Kr. e. 18. század második felére tehető a kódex keletkezése.

¹¹⁹ Cohn, 1903, p. 9. Ld. továbbá Rehme, 1913, p. 56.; Selb, 1993, p. 141.; Finet, 1903.

¹²⁰ Kohler & Peiser, 1904, I, 142. Hammurapi törvénykönyvével kapcsolatban ld. továbbá Müller, 1905; Müller, 1904; Samarae & Ismail, 2023, pp. 74-75.

¹²¹ Hammurapi törvénykönyve 112. és 108. §-ai.

¹²² Hammurapi törvénykönyve 229. és 235. §-ai.

3.3. Az ókori görög jog

A műkénei kultúra a trójaira épült, bár kétségtelenül jelentős keleti, így egyiptomi és babiloniai hatások is jelentkeztek. A kereskedelem szabályozásában azonban ez a keleti hatás csak csekély mértékben bírt jelentőséggel, a görög városállamokban sokáig a mezőgazdasági termelés állt középpontban. E tekintetben a Kr. e. 7. században kezdődő kolonizációs törekvésekkel összefüggésben jelentkezett változás, amely a korábbi jogrendszer átalakításához vezetett.¹²³ A kisparaszti gazdálkodást fokozatosan felváltja a kereskedelem és a gazdaság legfontosabb szektorává a nagy-, illetve a kiskereskedelem válik, és elsősorban Athénból lesz központi kereskedőváros.¹²⁴

Tekintettel arra, hogy az ókori görög jogi források meglehetősen szűkösen elérhetők, ezért nem lehet teljes bizonyossággal megállapítani, hogy az ókori görög kereskedelmi jog milyen mértékben került kidolgozásra. Megállapítható azonban az, hogy nem került *ius speciale*ként szabályozásra a kereskedelmi ügyletek köre és a kereskedők sem kaptak különleges jogállást.¹²⁵ Ugyanakkor a kereskedelmi ügyletek körében több esetben található külön szabályozásra utaló jegyeket. A bankszerű ügyletek kifejezetten széles körben kiépültek, különös tekintettel a pénzforgalomra, és ezzel a kereskedelmi könyvvizetés is bevezetésre került. A görög „bankár” (*trapezités*) az angol típusú bankárhoz állt közel. Kiemelendő a tengeri kölcsön megjelenése, valószínűleg föníciai eredettel, általában 24-36 %-os kamattal sikeres tengeri út esetén. A kereskedelemmel kapcsolatos szabályok nagyrészt íratlan szokásjogi alapokon alapultak. Írásos törvénymű, az ún. *nomos Rhodiön nau-tikos* azonban csak a bizánci időszakból származott.¹²⁶

Az ókori görög jog tekintetében egyes kutatók három nagy korszakot különböztetnek meg: a korai időszakot, amely Nagy Sándor uralkodásáig tart, a hellenisztikus időszakot, amely Bizánc megalapításáig terjed, és a bizánci időszakot, amely az ókort túlélve Konstantinápoly elfoglalásáig tartott.¹²⁷

Az archaikus korból írásos jogi források nem állnak rendelkezésünkre, feltevéseinket a mitológiára és az irodalmi művekre alapozhatjuk.¹²⁸ Ez a jog primitív törzsi eredetű jog volt, amelyben keveredtek a szakrális és világi normák. A Kr. e. 7. század közepétől a 6. század végéig terjedt a különböző törvénykönyvek összeállításának időszaka, amely híres törvényhozók neveihez fűződött, így Lükurgosz (Kr. e. 650.) Spártában, Drakón (Kr. e. 621.) és Solón (Kr. e. 594.) Athénban, Zaleukosz az Epizephürioi Lokroi-ban, Kharóndasz Cataniában, Philolaosz Thébában, Pheidon Corinthiában, és a krétai Gortüsz törvénykönyvének anonim szerkesztői. Ez az időszak, talán nem véletlenül, egybeesett a monarchiából a demokrácia irányába vezető átalakulás periódusával.

¹²³ Ld. pl. a Kr. e. 624-ből származó drakóni, a Kr. e. 594-ből eredő solóni törvényeket Athénban, illetve a lükurgoszi törvényeket Spártában.

¹²⁴ Zaleukos még kifejezetten megtiltotta kereskedők beiktatását a termelők és felhasználók (vásárlók) közötti folyamatba, Drakón szintén megpróbálta ezt a tendenciát felszámolni, majd Solón törvényei nyomán új trend következett, noha Solón támogatta a szabadkereskedelmet, pl. szabadon a kamatok alkalmazását és a gazdasági, kereskedelmi célra történő egyesülést. Rehme, 1913, p. 69.; Speck, 1901, p. 516.

¹²⁵ Rehme, 1913, p. 70.

¹²⁶ Goldschmidt, 1891, p. 56. Ld. ehhez továbbá: Hamza, 1998, p. 14.; Földi, 1997, p. 213.

¹²⁷ Kerameus & Koziris, 1993, p. 1.

¹²⁸ E tekintetben leginkább Homérosz Íliásza és Odüsszeiája nyújt értékes információt.

A klasszikus időszak joga már inkább világi, mintsem szakrális alapokon állt. Az egyes városállamok önálló szabályozása mellett megjelent a görög „kereskedelmi közös jog”, amely a görög városállamok mindegyikében érvényesült.¹²⁹ Ez a szokásjogon alapuló joganyag szabályozta valamennyi görög kereskedő, tengerész jogügyletét. Sajátossága volt az állampolgárságtól független jogegyenlőség, a kozmopolitizmus, az ügyletek gyors lebonyolítása, így a formalizmus hiánya. A klasszikus korszak joga nem fejlődött rendszerezett egésszé, mivel hiányoztak a római világban ismert *iuris consultusok*, vagy azokhoz hasonló jogtudósok, akik ezt megvalósíthatták volna.

A hellenisztikus időszak, amely Nagy Sándor halálával, Kr. e. 323-ban vette kezdetét, a macedón monarchák uralkodásával a Római Birodalomba való integrációig, Kr. u. 30-ig (Egyiptom római uralom alá hajtásáig) terjedt. A görög jog tekintetében ez a határvonal annyiban tér el, hogy Korinthosz, az utolsó szabad görög város, rómaiak általi lerombolásától (Kr. e. 146) a Caracalla császár által bevezetett és a görög városállamok lakóira is a *civitas Romanát* kiterjesztő *constitutio Antoniniana* idejéig (Kr. u. 212) terjedt. A hellenisztikus monarchiákban a hellenisztikus jogot terjesztették ki a görög városállamokra és a hellenizált országokra, így Egyiptomra, Palesztinára, Szíriára, Kis-Ázsiára és egyéb közeli államokra is.

Ez a jog a görög közös jog volt, amely valamennyi görög nyelvű területre kiterjedt. A magánjog területén ez gyakorlatilag egységes jogot jelentett és inkább csak a közjog területén léteztek helyi sajátosságok. A hellenisztikus jog jogi és jogon kívüli forrásokból ismerhető meg. Évszázadokon keresztül élt egymás mellett a római, a görög és a hellenisztikus jog. A *constitutio Antoniniana* után a *ius Graeco-Romanum* kialakulásának, tehát a görög és a római jog egymásra hatásának lehetünk tanúi. A bizánci jog gyakorlatilag a iustinianusi törvénymű fordításából és kivonatolásából, valamint a *Novellae*-ből nyeri eredetét. A bizánci jog alapvetően az *Eklogé tón nomón*, a *Procheiron*, az *Epanagogé* törvényművekből ismerhető meg. Témakörünk szempontjából a görög közös jog vizsgálata bír jelentőséggel, és itt nem kívánunk kitérni a római jogi (kölsönös) hatásokra.

Az ókori görög városállamok gazdasági struktúráját alapvetően behatárolta földrajzi adottsága, amely csak csekély mezőgazdasági- és nyersanyagforrást biztosított az itt élőknek. Hésziodosz megítélése szerint a munka nem szégyen, a munkakerülés, henyélés azonban az.¹³⁰ Ennek megfelelően a mezőgazdasági termelés lehetőségének hiányában létszükségletté vált a kereskedelem,¹³¹ amit még a kifejezetten kereskedelmet ellenző Platón is elfogadott, mint társadalmi szükségszerűséget.¹³² A homéroszi időkben a közvetlen cserekereskedelem dominált, majd ezt váltotta fel az ezüst és arany, mint közvetítő csereeszköz.

¹²⁹ Kerameus & Kozyris, 1993, p. 2.

¹³⁰ Hésziodosznál már megjelent az *emporía*, mint a kereskedelem absztrakt fogalma. A földművelés mellett elismerte másodikként a tengeri hajózást, mint nagy nyereséggel és haszonnal, bár egyúttal veszéllyel is járó foglalatosságot. Ezt a tevékenységet ezért elsősorban az alacsonyabb néprétegekhez tartozók folytatták, akik nem rendelkeztek földtulajdonnal és ezért kényszerűségből kellett ilyen módon megélhetésüket biztosítaniuk. Speck, 1901, p. 517. Ld. továbbá Homérosz: Odüsszeia, XIV, 228.

¹³¹ Homérosz: Odüsszeia, VIII, 158; Speck, 1901, p. 517.

¹³² Platón ideális államában a kereskedelmet külföldiek végezték volna, és a polgárok a földjükön termelt felesleget minden hónapban egy meghatározott napon vitték volna a piacra, ahol a háztartásukban szükséges egyéb fogyasztási cikkekre cserélhették. Ezen túlmenően kereskedelmet nem tett volna lehetővé, vagyis a

A kereskedelem tekintetében a görögök megkülönböztettek kiskereskedelmet, amely egyben belföldi kereskedelmet és nagykereskedelmet, amely tengerentúli kereskedelmet is jelentett. Elsősorban Athénban és Pireuszban virágzott a jól szervezett kereskedelem. Athénban az Agora körül szerveződött kereskedelmi központot szívesen látogatták mind a termelők, mind a kis- és nagykereskedők. A belföldi kereskedelem, bár kiépített úthálózatok léteztek, a kommunikációs nehézségek és költségek miatt, nem bírt nagyobb jelentőséggel, így egyértelműen a tengeri (nagy)kereskedelem állt a középpontban.¹³³

A tengeri kereskedelem kapcsán – Arisztotelészt követve – három fő kategóriát kell megkülönböztetnünk, a *naukleriát*, a *phortegiát* és a *parastasist*. Az első kettő a hajótulajdonosra és a szállításra vonatkozik, míg a harmadik a *commendának* felel meg. A *commenda* a középkorban virágkorát élő jogintézmény, amely egy vegyes alakzatot, a hajókölcsön, az ügynökség, a bizomány és a fuvarozás elemeit öleli fel. Arisztotelész ezen túlmenően megkülönbözteti a tengeren utazó személyt, aki kereskedik, és azt, aki személyeket és árut szállít. Ennek megfelelően vannak tengerészek, akik a Mediterráneumban árut szállítanak, és vannak olyanok, akik rendszeres utat tesznek meg két kikötő között.¹³⁴ A személyfuvarozás nem volt jövedelmező, ennek megfelelően elsősorban az áruk szállítása tekintetében vált elsődlegessé a tengeri fuvarozás.¹³⁵

Ahogy arra már korábban is felhívtuk a figyelmet, a korabeli közfelfogás a kereskedelmet egy szükséges rossznak tekintette, ezért azt csak szigorú ellenőrzés mellett lehetett gyakorolni.¹³⁶ Spártában az állampolgároknak kifejezetten tilos volt a kereskedelem, míg a külföldiek egyidőben csak két kereskedést vezethettek. A nyereségnek arányban kellett állnia a szolgáltatás értékével és a hatóság meghatározhatta azokat a kategóriákat, illetve összeghatárokat, amelyeken belül az importot engedélyezték. A város vezető tisztségviselőinek testülete (*astynomoi*) ellenőrizte az ipart, míg a piacfelügyelők (*agoranomoi*) ellenőrizték a kereskedelmet, meghatározva az árakat és nem engedélyezve a reklámozást, az alkudozást, illetve a hitelre vásárlást. Ezzel ellentétben Athénban a szabadkereskedelem virágzott a szolóni tradíció alapján, vagyis nem szorították korlátok közé sem a nyereségben való részesedést, sem pedig az egyesülési szabadságot.¹³⁷

3.4. Az ókori római jog

A rómaiak a korai időkben naturálgazdálkodást folytattak, a kereskedelem kezdete náluk is az árucseréhez kötődött. Ezt követte a pénzgazdálkodás kialakulása, amelyet elsősorban a

nyereségorientált kereskedelem tilos, amelyet a hatóságok felügyelnek. Arisztotelész szintén nem találta az arisztokratikus ideállal összeegyeztethetőnek a kereskedelemmel való foglalatosságot, hiszen az nem erkölcsös, ezért a leginkább gyakorolható munka a földműves tevékenység, ezt követi az állattenyésztés, míg utolsósorban a kézművesek, kiskereskedők és bér munkások állnak. Speck, 1901, p. 520.

¹³³ Glotz, 1926, p. 291. A tengeri fuvarozáshoz ld. Jakab, 2014, p. 159.

¹³⁴ Glotz, 1926, p. 291.; Földi, 1997, p. 33.

¹³⁵ Glotz, 1926, p. 291.

¹³⁶ A filozófus a társadalmi tapasztalatok alapján ítélte el a kereskedelmet, hiszen a görög kereskedők sokszor tisztességtelenül jártak el (*graeca fide mercari*). Speck, 1901, p. 524.

¹³⁷ A kezdetekben valamennyi, így Athén városállamban is elsősorban az idegenek folytattak kereskedelmi tevékenységet, sőt, a későbbi időszakban is nagy számmal jelentkeztek külföldi kereskedők. Speck, 1901, p. 523.

szicíliai görögök és a föníciaiak közvetítettek.¹³⁸ A Kr. e. 4. században kezdett kibontakozni a kereskedelem, amely a köztársaság korában magas fokra fejlődött. A kereskedelmi élet a császárkorban érte el csúcspontját, amely ekkorra már a világkereskedelem szintjére emelkedett. Ennek a folyamatnak az eredménye, hogy a római kereskedők jelentős gazdasági és társadalmi pozícióra tettek szert. A rómaiak a kiskereskedőket a lenézett kézművesekkel egy szinten kezelték. A nagykereskedőket nagyobb becsben tartották, bár a földműveseknél így is kisebb társadalmi elismerésben részesültek.¹³⁹ Mindez nem gátolta a kereskedőket abban, hogy eredményes tevékenységet folytassanak, olyan nyereséges üzletágot teremtve így, mint a gabonakereskedelem és a pénzügyletek.

A római kereskedelem középpontjában az ősi időkben elsősorban a mezőgazdasági termékek álltak. A kereskedelemre minden nyolcadik napon piaci napokat (*nundinae*) tartottak. A kereskedelmet alapvetően nem támogatták, a hivatalos ideológia szerint az uralkodó osztályt mentesíteni kívánták a tengeri kereskedelem kockázataitól, valójában a mezőgazdaságba kívántak tőkét fektetni. Ettől függetlenül a római kereskedelem az itáliai területekkel és a Mediterráneummal meglehetősen intenzív volt.¹⁴⁰ A belkereskedelem sem korlátozódott pusztán a mezőgazdasági árukra, idővel az iparos termékek is megjelentek. A tengeri kereskedelemben a rómaiak számára a görög példa volt irányadó, ahonnan számos jogintézményt vettek át.¹⁴¹

A kereskedelem és a kézművesipar idővel specializálódott, de a kereskedők önálló rendje, illetve különleges kereskedői jogállás nem alakult ki. Kereskedelmi tevékenységet elsősorban a *libertinusok* és a rabszolgák folytattak a *patronusuktól*, illetve gazdájuktól kapott pénzen. A *lex Claudia* Kr. e. 218-ban például kifejezetten megtiltotta a nagykereskedelmet a szenátorok számára.¹⁴²

A köztársaság és a császárkor idején mind a belföldi, mind pedig a külkereskedelem jelentős szerepet játszott a római gazdaságban.¹⁴³ Ebben az időszakban előtérbe kerültek a luxustárgyak és fogyasztási cikkek. A kereskedelem résztvevői elsősorban a lovagrendből kerültek ki. Létrejött a kereskedelemben résztvevő hajósok (*navicularii*) speciális csoportja.¹⁴⁴

A kereskedelem fejlettsége ellenére erősen kétséges, hogy a rómaiak rendelkeztek-e külön kereskedelmi joggal. A kereskedelemre nem használtak egyértelmű fogalmat, és a *ius civile* formalizmusa sem szolgálta a kereskedelem érdekeit.¹⁴⁵ A *ius gentiumot* érvényre

¹³⁸ Kellenbenz, 1986.

¹³⁹ „A kereskedelmet hitványnak kell tartanunk, de a nagy árubőséggel rendelkező nagykereskedelem nem éppen megvetendő, mivel mindenhol sokféle cikket szállít, és rengeteg vevőt lát el, anélkül, hogy bárkit is rászedne. Sőt úgy látszik, hogy a kereskedőt teljes joggal megilleti a dicséret, ha nyereségével eltelve vagy inkább megelégedve visszavonul földjeire és birtokaira, ugyanúgy, ahogy annak idején gyakran futott be a tengerről a kikötőbe. Ám a hasznot hajtó dolgok közül semmi se jobb, gyümölcsözőbb, kellemesebb és méltóbb egy szabad emberhez, mint a földművelés.” Cicero, 1987, p. 342.

¹⁴⁰ Martino, 1985, p. 148.

¹⁴¹ Pl. *fenus nauticum*, *lex Rhodia de iactu mercium*.

¹⁴² A törvény a 300 amphora súlynál (kb. nyolc tonna) nagyobb teherbírású hajók birtoklását tilalmazta a szenátorok számára. Livius: 21, 63., Martino, 1985, p. 147.

¹⁴³ Martino, 1985, p. 356.

¹⁴⁴ Ld. Martino, p. 367.; Földi, 1997, p. 41.

¹⁴⁵ Rehme, 1913, p. 73. Vö. Földi, 1997, p. 18.

juttató praetori jog enyhített ezen a formalizmuson, és lehetővé tette a kereskedelem által életre hívott jogintézmények kialakulását és szabályozását. Paul Rehme és Levin Goldschmidt az említetteken túl abban látta az önálló kereskedelmi jog kialakulásának akadályát, hogy Rómában alapvetően rabszolgatartó társadalom volt. Meglátásuk szerint a római jogtudósok „energikus absztrakciós és centralizációs” gondolkodásmódjától távol állt a kereskedelem, illetve a gazdasági tevékenység.¹⁴⁶ Ennek megfelelően nem alakult ki külön kereskedelmi jog, azonban számos különleges civil- és praetori jogi intézmény jött létre a kereskedelmi tevékenység szabályozása érdekében. Ilyen volt például a magas szintű könyvvezetés a litterál szerződésekkel kapcsolatban, a bankárok (*argentarii*) és pénzváltók (*nummularii*) közötti különbségtétel, a tengeri kölcsön (*fenus nauticum*), a tengerbe öntött árukról szóló rhodoszi törvény (*lex Rhodia de iactu mercium*), a hajósok, fogadósok, és bérístállótulajdonosok felelőssége (*receptum nautarum, cauponum, stabulariorum*), az egyes járulékos keresetek (például az *actio institoria*, *actio exercitoria*, és az *actio tributoria*).¹⁴⁷

Érdeemes hangsúlyozni, hogy a római jogban a járulékos keresetek alapján a vállalkozási konstrukciók széles köre alakult ki. Földi András szerint megkülönböztetünk egy-, két- és háromszintű vállalkozásokat. Az egyszintű vállalkozásoknál a vállalkozó (*exercitor, negotiator*) a saját vagyonával, saját nevében, egyedül folytatott kereskedelmi tevékenységet, a kétszintű vállalkozás esetében a vállalkozó a rábízott vagyonnal végezte ezt a tevékenységet. A háromszintű vállalkozás során elkülönült egymástól a *pater familias*, mint jogilag a vállalkozásba vitt vagyon tulajdonosa, és a családgyermek (vagy *servus ordinarius*) és a rabszolga (adott esetben *servus vicarius*), aki kvázi tulajdonosként lépett fel a rábízott vagyon tekintetében, továbbá a tényleges vállalkozási tevékenységet folytató személy.¹⁴⁸ A Római Birodalomban kibontakozó élénk kereskedelmi élet és az ezzel együtt járó kazuisztikus joggyakorlatban a társas vállalkozások megjelenése is tetten érhető, a *societas* különböző formái alakultak ki.

Az ókori Római Birodalom jogrendszere számos törvényt tartalmazott, amelyek védték a polgárokat a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatoktól. A valószínűleg Iulius Caesar nevéhez köthető, Kr. e. 18 körül keletkezett *lex Iulia de Annona* a gabonával való spekulációt és a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokat szabályozta.¹⁴⁹ Róma gazdasága nagymértékben függött a gabonaimporttól, így a törvény célja az volt, hogy megakadályozza az áremeléseket és biztosítsa a megfelelő minőséget és elosztást. A gabonaárak mesterséges emelését büntetésekkel kívánták visszaszorítani. Augustus uralkodása végén külön tisztséget állítottak fel, és a *praefectus annonae* hatáskörébe tartozott a gabonakereskedelem ellenőrzése.

¹⁴⁶ Rehme, 1913, p. 75.; Goldschmidt, 1891, p. 71.

¹⁴⁷ A római jog kereskedelmi jogintézményeivel kapcsolatban részletesen ld. Földi, 1997, pp. 117. skk.

¹⁴⁸ Ld. részletesen Földi, 1996, p. 184.; Földi, 1997, p. 166.

¹⁴⁹ „Lege Iulia de annona poena statutur adversus eum, qui contra annonam fecerit societatemve coierit, quo annona carior fiat. 1. Eadem lege continetur, ne quis navem nautamve retineat aut dolo malo faciat, quo magis detineatur: 2. Et poena viginti aureorum statutur”. D. 48, 12, 2. Ld. ehhez Sukacic, 2017, pp. 107-117. Valószínűleg ez a törvény szolgált modellként Diocletianus 301-ben meghozott ármaximalizáló rendeletéhez is. Megemlítendő Zeno császár 483-ban meghozott rendelete (*constitutio*) is, amely szintén a kereskedelmi monopóliumok visszaszorítására irányult.

Az ókori Rómában a piacok működése állami felügyelet alatt állt. Az *aedilis curulisek* szabályozták és ellenőrizték a piacokat és ezáltal a kereskedők tevékenységét.¹⁵⁰ Az *aedilis curulisek* tisztségét 367-ben a *lex Licinia* állította fel, és ettől kezdve évente két, mai fogalmainknak leginkább megfelelően „rendőrkapitányt” választottak. Tevékenységüket íródeákok és szolgák segítették. Az ő feladatuk volt a játékok megrendezése és felügyelete (*cura ludorum*), a város rendjének fenntartása (*cura urbis*) is. Ők felügyelték a piacok, fürdők, vendéglátóipari egységek rendjét. Hatáskörük kiterjedt arra, hogy a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatot folytatókkal szemben fellépjenek, így például a hamis súlyokat használó vagy más módon csalókkal szemben, vizsgálták az élelmiszerek minőségét és árát, a magtárakat és a gabona megfelelő áron történő kiszolgáltatását.¹⁵¹ Az ilyen tevékenységet bírsággal büntették és zálogolási joguk is volt. A piacokon keletkező jogvitákban bíraskodtak is (*iurisdictio*s hatáskör) a főrangú tiszttségviselőknek járó díszes széken (*sella curulis*) ülve.¹⁵² Városrendészeti tevékenységüknél nem kevésbé fontos feladatuk volt Róma gabonaellátásának hatósági felügyelete (*cura annonae*). Mindemellett még a középületekre és a középítkezésekre is felügyeltek (*cura aedium*). Az *aedilis curulisek edictumai* és bíraskodása jelentősen fejlesztette a római magánjogot is. Az eladói szavatosság máig érvényes szabályait ők alkották meg.

A római kereskedelmi ügyletek közül a leggyakoribb az adásvétel (*emptio venditio*) volt,¹⁵³ amely kezdetben *mancipatio*, illetve *traditio* útján ment végbe, majd a Kr.e. 3. századtól már formáságoktól mentes, a felek megegyezésén alapuló konszenzuál szerződés lett.¹⁵⁴ Az adásvétel esetében számos olyan jogelvet és konkrét jogi normát alakított ki a joggyakorlat, amelyek a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatot kívánták visszaszorítani, most ezek köréből tekintjük át vázlatosan a leglényegesebbeket.

A kellékszavatosság szabályai fokozatosan alakultak ki a római jogban, azonban ezek csak az áru rejtett hibájára terjedtek ki.¹⁵⁵ Az archaikus jogban az *actio de modo agri* elnevezésű kereset szolgált arra az esetre, ha az eladó a telket nagyobbra tüntette fel a tényleges méreténél a *mancipatio* során, és ilyenkor a vevő a különbözet kétszeresére menő keresetet kapott. Ezen túlmenően az eladó kellékszavatossága csak akkor állt fenn, ha ezt szóban kifejezetten ígérte (*stipulatio*).¹⁵⁶

A praetori jogban a vevő az *actio empti* elnevezésű keresettel érvényesíthetett szavatossági igényt kellékhiba esetén, ez azonban csak arra az esetre terjedt ki, ha az eladó csalárd módon (*dolo malo*) elhallgatta a hibát, vagy kifejezetten ígérte (*dicta et promissa*) az áru

¹⁵⁰ Cic. de leg. 3, 7.

¹⁵¹ Liv. 30, 26, 6; 26, 10, 1.

¹⁵² Az *aediles curulisek* intézkedéseinek szigorúságáról tanúskodik egy Jakab Éva által idézett Apuleius regényrészlet (Apul. Met. 1, 25) is: „[...] az aedilisz hasonlóan semmisítette meg a kosár halat, mivel minőségre érzékeny szemével azonnal érzékelte az áru hitványságát, az aránytalanul magas áron pedig felháborodott”. Jakab, 1993, pp. 41-42. Az *aedilis curulisek* fellépését az uzsorások és az árdrágítás ellen ld. Jakab, 1991, pp. 131-155.

¹⁵³ Paul. D. 18, 1, 1.

¹⁵⁴ Paul. D. 18, 6, 8 pr.

¹⁵⁵ Földi & Hamza, 2024, p. 521.

¹⁵⁶ Ulp. D. 21, 2, 31.

bizonyos tulajdonságait. Ilyen esetekben a vevő a jóhiszeműség (*bona fides*) alapján az érdeksérelme (*id quod interest*) megtérítésére tarthatott igényt.

Az *aedilis curulisek* a rabszolgák és igásállatok adásvétele esetére az eladó kellékszavatossági felelősségét határozták meg azokért a rejtett hibákért (*vita occulta*) is, amelyeket az eladók nem ismertek. Ulpianus erről akként számolt be, hogy az *aedilis curulisek* előírták az eladóknak, hogy az igásállat eladása esetén nyíltan és szabályosan (*palam et recte*) tárják fel annak betegségét vagy hibáját.¹⁵⁷ Ez azt jelentette, hogy a hibákat az eladó tartalmilag leplezetlenül, formailag pedig megfelelő módon volt köteles előadni.¹⁵⁸ Az áru nyílt hibái esetén viszont érvényesült az a megközelítés, hogy a vevő köteles saját maga felismerni és megbizonyosodni ezekről, vagyis „óvakodnia” kellett (*caveat emptor*).¹⁵⁹ Az *aedilis curulisek* két konkrét keresetet is bevezettek. Az *actio redhibitoria* hat hónapos határidőn belül biztosított a vevőnek elállási jogot (*in integrum restitutio*) kellékszavatossági igény esetén, míg az *actio quanti minoris* egy éven belül a kisebb kellékhiba miatt árleszállítást tett lehetővé.

A iustinianusi jog a rejtett hibákért való kellékszavatossági felelősséget valamennyi árura kiterjesztette, és a vevő az igényét az *actio empti*-vel érvényesíthette.

Ebben a körben említhető meg a jóhiszemű, ellenérték fejében szerző vevő védelmét szolgáló kereset, az *actio Publiciana* is, amely a Kr.e. 2. vagy 1. században egy Publicius nevű praetorhoz fűződik.

Mint látható, számos szabály biztosított védelmet az ókori Rómában a vevő, vagy akár a mai fogalmaink szerinti fogyasztó számára. Ezek mellett meg kell említenünk még a felentúli sérelmet is. A piacgazdaság viszonyai között teljes mértékben elfogadott, hogy az áruk forgalmazása és a szolgáltatások nyújtása során a bekerülési költségeket meghaladja az értékesítésből származó bevétel, vagyis profitot termeljen a gazdasági vagy kereskedelmi tevékenység.¹⁶⁰ A szinallagmatikus kötelmet eredményező szerződések főszabályként alkalmazásának elvét egészíti ki a római jogban már ismert *laesio enormis* esetére korrekciós lehetőséget biztosító szabály.¹⁶¹ Ezzel az ingatlanukat a forgalmi érték felénél

¹⁵⁷ Ulp. D. 21, 1, 38 pr.

¹⁵⁸ Például nem kisbetűkkel, a rabszolga nyakába akasztott tábla hátoldalán, hanem az elején kellett feltüntetni. Ld. ehhez Földi & Hamza, 2024, p. 522.

¹⁵⁹ Összhangban Quintus Cervidius Scaevola megállapításával, miszerint „ius civile vigilantibus scriptum est”, Scaev. D. 42, 8, 24.

¹⁶⁰ Ez már a római jogban is általánosan elfogadott és a joggyakorlatban is megjelent elv volt. Például Papirius Iustus úgy foglalt állást, hogy „Quibus mensuris aut pretiis negotiatores vina compararent, in contrahentium poteste esse.” („[h]ogy a kereskedők milyen mérték szerint és milyen vételárért veszik meg a bort, ez a szerződések hatalmában áll.”). Papir. D. 18, 1, 71. Paulus pedig kifejezetten azt írja, hogy „[...] in emendo et vendendo naturaliter concessum est, quod pluris sit, minoris emere, quod minoris sit, pluris vendere, et ita invicem se circumscribere.” („[...] az adásvételnél természetesen meg van engedve, hogy ami többet ér, azt olcsóbban vegyük meg, s ami kevesebb értékű, azt drágábban adjuk el, és így kölcsönösen rászédjük egymást [...]”). Paul. D. 19, 2, 22, 3. Fordítás: Földi & Hamza, 2024, p. 516. Általánosságban a római jog liberális volt a szolgáltatás és ellenszolgáltatás közötti nagyobb mértékű értékkülönbség esetén is, és csak szűk körben alkalmazott korrekciós szabályokat, pl. megtévesztés (*dolus malus*) vagy felentúli sérelem (*laesio enormis*) esetén. Ld. Földi & Hamza, 2024, pp. 486., 516.

¹⁶¹ A *laesio enormis*, illetve a *laesio ultra dimidium* elnevezések középkori eredetűek. A *laesio enormis* szabályai Diocletianus császár kora óta ismertek. Amennyiben az eladó az adásvétel közvetett tárgyát képező ingatlan értékének felét sem kapja meg vételárként, úgy választási lehetőség illette meg, és vagy a szerződés

kisebbségi vételárért értékesítő eladókat védtek, és biztosítottak részükre – a mai foglalkozásunk szerint – elállási lehetőséget.¹⁶² A szabály csak ingatlanok adásvételére vonatkozott és csak az eladót védte.¹⁶³

Érdekes röviden foglalkoznunk a pénzügyi tranzakciókhoz kapcsolódó egyes intézményekkel is.¹⁶⁴ A rómaiak hangsúlyt fektettek arra, hogy a pénzkölcsön esetére a túlzott kamat (*fenus*) alkalmazását megakadályozzák. A XII táblás törvény a kamat maximumát egy unciában állapította meg, ami a mai számításaink szerint évi 100%-os mértéket jelentett.¹⁶⁵ A köztársaság korának végétől az általános kamatmaximum évi 12% volt, a tengeri kölcsön (*fenus nauticum, pecunia traiectitia*) esetében viszont nem volt korlátja. Ennek oka abban keresendő, hogy a tengeri kölcsön esetében az adós mentesült a visszafizetési kötelezettsége alól, ha elháríthatatlan külső erő (*vis maior*), például kalózkodás, hajótörés (*naufragium*) miatt nem tudja teljesíteni azt. Ezzel egyfajta közös kockázatot vállalt a hitelező, amelynek ellentételezése volt a tengeri vállalkozás nyereségéből történő nagyobb részesedés a magasabb mértékű kamat által. Iustinianus a kamat általános mértékét 6%-ban állapította meg, de üzletemberek 8%-ot, előkelők 6%-ot állapíthattak meg, míg a tengeri kölcsön maximuma 12% volt. A kamat teljes összege nem haladhatta meg a tőkét és tilos volt a kamatos kamat szedése (*anatocismus*).¹⁶⁶ Megemlítendő továbbá Anastasius császár 506-ban kibocsátott rendelete (*lex Anastasiana*), amely szerint, ha a hitelező vitatott értékű követelést vásárolt, akkor az adóstól nem követelhetett többet, mint amennyiért a követelést a régi hitelezőtől megszerezte.¹⁶⁷ Szintén a hitelezési jogviszonyok kapcsán emlékezzünk meg a *lex commissoria* tilalmáról, amelyet I. Constantinus császár rendelt el a zálogadós érdekeinek védelmére.

felbontását kezdeményezhette, vagy a vételár kiegészítését a teljes értékre. A *laesio enormis* római jogi szabályainak kialakulásával és a jogirodalmával kapcsolatban ld. Dömötör, 1996, pp. 275-280.; Dömötör, 1995/96, pp. 45-50. Ehhez a kérdéskörhöz ld. továbbá Jusztinger, 2016, p. 75.; Jusztinger, 2008, pp. 1-16.; Jusztinger, 2005a, 114-129.; Jusztinger, 2005b, pp. 49-64.; Pókecz Kovács, 2014a, pp. 116-126.; Pókecz Kovács, 2014b, p. 242.; Pókecz Kovács, 2000, pp. 177-185.; Pusztahelyi, 2022, pp. 217-220.; Visky, 1969, pp. 355-388.; Zimmermann, 1992, p. 252.

¹⁶² Ld. ehhez Földi & Hamza, 2024, p. 513.; Kecskés & munkaközössége, 1999, pp. 66-68.; Siklósi, 2005, pp. 67-70.

¹⁶³ „Diocletianusnál az egyoldalú védelem indokolt volt, ui. szorult helyzetben ingatlant szoktak eladni, venni azonban nem. A felértékelési sérelem általánosításánál azonban Iustinianus nem vette figyelembe, hogy más áruknál (pl. élelmiszereknél) a vevő is kerülhet kényszerhelyzetbe és kénytelen uzsoraáron vásárolni”. Benedek, 1995, p. 172.

¹⁶⁴ A pénzügyi tranzakciókhoz kapcsolódó fogyasztóvédelmi szabályok alakulását a jogtörténetben ld. Veres, 2019, pp. 101-107.; Veres, 2018, pp. 8-12.; Veres, 2016, p. 41.; Veres, 2014, p. 203.; Cserny & Téglási, 2015, p. 22.; Drinóczi, 2014, p. 3.; Litresits, 2010, p. 182.; Lovas & Horváth, 2018, pp. 267-270.; Szebelédi, 2014b, p. 274.; Szebelédi, 2012, p. 111.; Téglási, 2015, p. 328.

¹⁶⁵ Földi & Hamza, 2024, p. 416.

¹⁶⁶ „Placuit, sive supra statutum modum quis usuras stipulatus fuerit sive usurarum usuras, quod illicite adiectum est pro non adiecto haberi et licitas peti posse.” Marci. D. 22, 1, 29.

¹⁶⁷ Földi & Hamza, 2024, p. 462.

Talán kevésbé közismert, de a római jogászok foglalkoztak a kontár vállalkozó felelősségével is. Egy Gaiustól származó forrásrészlet számol be arról, hogy a mesterségbeli járatlanság gondatlanságszámba megy, vagyis a *locatio conductio operis* esetén elvárták a *conductortól*, hogy szakszerűen végezze el a tevékenységét.¹⁶⁸

4. Középkor

A modern idők jogrendszerei elsősorban a középkorban kialakult jogintézményekből (pl. bankok, kereskedelmi társaságok, váltó, csődjog) merítettek. Ezek bölcsői a nagy kereskedővárosokban voltak, főként Észak-Olaszországban és Franciaországban, valamint Flandriában és az Észak-Németországban.

4.1. Kereskedelem a középkorban

A Római Birodalom bukása után Európában csak minimális kereskedelmi kapcsolatok maradtak fenn, de nem szűnt meg a termékek kereskedelme. A Frank Birodalomban elsősorban a helyi kereskedelem volt jellemző, a tengeri kereskedelem nem dominált. A középkori kereskedelem középpontjában a kereskedőházak álltak, amelyek elnevezése a Földközi-tenger partjain az arab *funduc* szóból, illetve *fondacó*ból eredtek.¹⁶⁹ Velencében a 9. században már virágzott a tengeri kereskedelem, és jelentős kereskedővárosok alakultak ki Itália más területein (pl. Pisa, Genova, Siena, Milánó, Bologna, Firenze, Amalfi) is.¹⁷⁰ Hasonló kereskedelmi centrumok működtek a katalán területeken, amelyeket *alfondigónak* neveztek. Ezek hatalmas, városszerű komplexumok voltak, ahol a kereskedők üzletet tartottak fenn,¹⁷¹ és képviselőket küldtek. A keresztény területek kereskedőinek megjelenése a levantei útvonalon a konzulátus-rendszer bevezetésével állt összefüggésben. A kereskedők önálló rendjének kialakulása a 10. századra tehető, amikor a városok létrejöttével a kereskedelmi tevékenységet folytató személyek megkezdték működésüket, létrehozták belső szabályaikat, és speciális jogállásuk megszerzését meghatározott jogi aktusokhoz köttették. A kereskedelmi jog, mint elkülönült joganyag – jelentős antik előzmények után – a középkorban alakult ki.

A német területek kereskedői Velencében 1228-ban hoztak létre *fondacót*. Megemlítendő még az észak-német területen hasonló szerepet játszó *Kontor* is, amelyet a Hanza kereskedővárosok Novgorodban, Bergenben és Londonban is kiépítettek. A portugál területeken a faktor-rendszer terjedt el, elsősorban a németalföldi célterületekre (*Feitoria de Flandres*) koncentrálódva.¹⁷² A vásárok, amelyeket állandó helyen tartottak, szintén jelen-

¹⁶⁸ „Imperitia culpa adnumeratur.” Gai. D. 50, 17, 132. Ld. ehhez Földi & Hamza, 2024, p. 530.

¹⁶⁹ Berman, 1993, p. 333.; Sándor, 2005, p. 75.

¹⁷⁰ Rehme, 1913, p. 82.

¹⁷¹ Kellenbenz, 1986, p. 228.

¹⁷² Kellenbenz, 1986, p. 228.

tős szerepet játszottak ebben az időszakban. A vásárok elősegítették a fuvarozás és a biztosítás fejlődését is.¹⁷³ A kereskedelem fejlődése,¹⁷⁴ és intézményeinek állandósulása megteremtette a társas vállalkozási alakzatok gazdasági alapját is. A családi vállalkozások mellett megjelent – a római jogban is ismert *societas* mellett – a *commenda* vagy *colleganza*, amelynek valamennyi európai országban volt megfelelője.

4.2. Kereskedelmi jog a középkorban

A kereskedők tevékenységének összehangolásában fontos szerepet töltöttek be a céhek, amelyek belső szabályzataikkal, szokásjogukkal a kereskedelmi jog kialakulását segítették elő.¹⁷⁵ A kereskedelmi jellegű céhek saját rétegjogot alakítottak ki, kereskedelmi könyvvizsgálattal, bíraskodással, belső eljárási szabályzattal.¹⁷⁶ Az itáliai kereskedővárosokban kialakult szokásjogot vette át a többi, római jogi hagyományokon nyugvó jogrendszerű állam is.¹⁷⁷

Az egyes államok politikai rezsimeik merkantilista szempontok alapján természetesen hasznot kívántak húzni a kereskedelem fejlődéséből, így a kereskedelmi tevékenységet sokszor privilégiumokkal vagy éppen tilalmakkal, adókkal, vámokkal szabályozták. Sokszor monopóliumokat hoztak létre, amelyekkel a hazai kereskedők érdekeit akarták védeni.¹⁷⁸ A kereskedelem nemzetköziesedése maga után vonta egy közös európai kereskedelmi szokásjog (*lex mercatoria*, *ius mercatorum*, *law merchant*) kialakulását, akárcsak a tengeri jog egységesedését (*Rôles d'Oléron*, *Consolato del Mar*).¹⁷⁹ A kereskedelem – különösen a tengeri kereskedelem –, természetesen számos veszéllyel (*risicus et fortuna Dei, maris et gentium*) járt, ami magával hozta a hitelezés mellett a befektetők, illetve kereskedők kockázatát megosztó társas vállalkozási formák megjelenését is.¹⁸⁰ Ezek a társaságok nem rendelkeztek önálló, a tagjaiktól elkülönült személyiséggel, és általában harmadik személyek irányában sem volt joghatásuk. Az első társas vállalkozások kialakításában az itáliai és az észak-német kereskedők jártak élen.

A középkori kereskedelmi jog tanulmányozása során alapvető nehézséget jelent az a tény, hogy sokszor lehetetlen elválasztani a kereskedelmi jog intézményeit a magánjog egyéb szabályaitól. A kereskedelmi jog ugyanis nem „formalista” jellegű, kevés írott forrással rendelkezik. Jellemző rá a nemzetköziség, és a szokásjogra támaszkodás. A kereskedelmi szokványokkal elsősorban magánjellegű szerződésekben, társasági dokumentumokban és szabályzatokban, illetve bírósági ítéletekben találkozhatunk. A magánjog szabályai és intézményei közt elsősorban a szerződésekre vonatkozó joganyagot érdemes tanulmá-

¹⁷³ Berman, 1993, p. 336.

¹⁷⁴ A kereskedelem fejlődését elsősorban a naturáltermelés segítette elő, amely a mezőgazdasági forradalom eredményeként növekedett. Így bizonyos szempontból a kereskedelem fejlődése nem a városok kialakulásához, hanem a vidéki termelés hatékonyságának növeléséhez köthető. Berman, 1993, p. 334.

¹⁷⁵ Rehme, 1913, p. 87.

¹⁷⁶ Kellenbenz, 1986, p. 231.

¹⁷⁷ Így Portugália, Spanyolország, Franciaország, és részben a germán területek. Rehme, 1913, p. 88.

¹⁷⁸ Ld. pl. az 1381-es és az 1485-ös angol hajózási törvényt. Cipolla, 1978, p. 201.

¹⁷⁹ Részletesen ld. Nagyné Szegvári, 1999, p. 35.

¹⁸⁰ Cipolla, 1978, p. 205.

nyozni. Minthogy a kereskedők – akik ugyanazt a foglalkozást űzték – speciális szokványokkal rendelkeztek, fokozatosan kialakult a középkori kereskedelmi kapcsolatokat szabályozó jogterület, a *lex mercatoria*.

A nagy észak-itáliai kereskedővárosok konzuljai egyszerre voltak előjárók és bírók, azonban nem csak a kereskedők felett ítélték, hanem mindenki (nemesek, idegenek) felett, aki kereskedelmi ügyletekben vett részt. A kibocsátott statútumok nagyrészt az adott város kereskedelmi szabályainak foglalatai voltak (pl. Pisa, Velence, Genova). Az idegenekkel fenntartott kereskedelmi kapcsolatok miatt – közel-, és távol-keleti utak – kialakult egyfajta szokásjogi rendszer, hiszen ezekben az esetekben nem lehetett a saját városi jogra hivatkozni.

A franciaországi vásártartó városok közül ki kell emelni Lyont, Beaucaire-t és Champagne-t. Utóbbiban évente hat alkalommal rendeztek vásárokat, amelyek alkalmanként hat hétig tartottak. Ebből két hét jutott kereskedelemre, négy hét az adósságok rendezésével telt el. A vásárokat Európa minden részéből érkeztek kereskedők. Németország „vásáros helyei” közül Lipcse és Frankfurt emelhető ki. A vásárokat előre meghatározott időpontokban rendezték meg. Fontosságuk abban állt, hogy az egész akkori keresztény világ közös kereskedelmi jogának – a *ius nundinarum*nak – voltak a bölcsői, hiszen olyan intézmények születtek itt meg, mint a váltó-, és a csődjog, illetve a kereskedelmi bírászkodás, amelyre a kereskedői igényekből fakadóan a gyors ítélezés és végrehajtás volt jellemző.

A keresztes háborúk kiemelkedő hatással bírtak, hiszen a nagyméretű hadseregek finanszírozása érdekében bankok és egyéb szervezetek működtek együtt (pl. a Templomos Lovagrend a hadi cselekmények pénzügyi támogatására specializálódott). Az egyház azonban a 12. században (is) erkölcsi okokra hivatkozva megtiltotta a kamatra adott kölcsön alkalmazását.¹⁸¹ Ezt a megoldást nem csak a kanonisták, hanem Bartolus és Baldus is elfogadta. Ennek eredményeként a kölcsönzéssel és bankügyletekkel elsősorban zsidók és lombardok foglalkoztak. Később a kanonisták elismerték, hogy két feltétel egyikének teljesülése esetén legitim jellegű profit nyerhető a szabad tőkéből: a tőke veszélye (*periculum sortis*) vagy a helyek távolsága (*distancia loci*) esetében. Azokban az esetekben ugyanis, amikor az adott tőke kölcsönzése a római kölcsön (*mutuum*) esetén megállapított kockázat mértékét meghaladta, a kamat arányosan járt. Jellemző volt ez például a *commenda* esetén, amikor egy tőkés meghatározott pénzösszeget adott át a szerződés alapján a kereskedőnek, aki megígérte, hogy az ebből származó nyereség egy részét visszaadja. Mivel a tőkés a *commendatarius* általi kereskedelmi „manőverek” miatt magas kockázatot vállalt, a kapcsolatuk megváltozott, lényegében társasággá alakultak. Az így megszülető *commandite* intézményét az egyház támogatta is. A középkori vállalkozási formák a kontinensen alapvetően a *societas* szabályozásából, valamint egyéb római jogi intézményekből alakultak ki és fejlődtek a kereskedelmi élet változásainak megfelelően. A *societas* mellett a római jogban megjelenő szervezetek (*universitas*, *corpus*, *collegium*) jogi konstrukcióinak szabályozása

¹⁸¹ A középkorban pedig az egyház kifejezetten tiltotta az uzsorát, mivel úgy tartotta, hogy a pénz, ellentétben az állatokkal, nem fiadzik. Ebből ered a „*pecunia pecuniam parere non potest*” elve (vagyon nem képes vagyont termelni). Ld. továbbá „*mutuum date nil inde aperiens*” (Lk 6,34-35 – „[...] és adjatok kölcsönt semmit sem várva érte”), illetve „*pecunia pecuniam parere non debet*” (Decretum Gratiani II, C. 14. qu. 3. cau. 3,4. – vagyon nem képes vagyont termelni).

is sok esetben mintaként szolgált.¹⁸² Az angolszász jogfejlődéstől azonban ezen a területen (is) távol álltak a római jogi hagyományok, így speciális, a kontinentalistól eltérő alapokon jöttek létre szervezetek. Számos szabályozási technika tekintetében azonban közelített egymáshoz a két rendszer.¹⁸³

A középkori kereskedelmi jog (*ius mercatorum*) a szokásjogon és a törvényi szabályozáson, valamint a kereskedelmi céhek joggyakorlatán és a városi statútumokon alapult. A tengeri kereskedelmi jog tekintetében például a *Consolat del Mar* vagy *Oléron*, illetve *Wisby* szabályai voltak meghatározóak. Coing ebből az időszakból két fontos jellemzőt emel ki. A kereskedelmi jog már önállósodott a *ius commune* részeként, ugyanakkor meghatározott mértékig nacionalizálódott is,¹⁸⁴ és az egyes államok törvényhozásába is bekeverült. A *lex mercatoriá*nak a *ius commune*-be való integrálása két dologra épült. Egyrészt a kereskedelmi jogot rendszertanilag a jogtudósok dolgozták ki, elsősorban római jogi dogmatikai alapokat figyelembe véve (pl. *emptio venditio*, *solutionis causa adiectus*). Amennyiben a szabályozásban hézagok keletkeztek, a kötelmi jog általános szabályaihoz, illetve a római jog kazuisztikájához nyúltak vissza. Másrészt a kereskedelmi jog egyre inkább elvált az általános magánjogi szabályoktól, a *fides* lett a központi eleme, a kereskedő tevékenysége a gondosság (*providus*) mércéjéhez igazodott.¹⁸⁵ A *lex mercatoria* egy nemzetközi kereskedelmi jog volt, amely az európai kereskedők között jött létre a középkorban. Ez a törvényes keret védte a kereskedőket és a vásárlókat is a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokkal szemben, beleértve a hamisított árukat és a csalásokat.

A királyi és helyi uralkodói rendeletek szintén szabályozták a kereskedelmet. A középkorban gyakran kiadtak olyan törvényeket, amelyek az árucikkek árának szabályozására, a tisztességtelen verseny megelőzésére és a fogyasztók védelmére irányultak. Gyakran szigorúan szabályozták az alapvető élelmiszerek árát (pl. a gabona), hogy elkerüljék az áruhiányt és a mesterséges áremelést, az élelmiszerellátás biztonsága ugyanis a társadalmi stabilitás kulcsa volt.

A kereszténység nagy hatással volt a középkori társadalomra és a kereskedelmi erkölcsökre. Az egyház is központi szerepet játszott abban, hogy a tisztességes kereskedelmet ösztönözze, különösen azáltal, hogy a csalást és a kapzsiságot bűnnek tekintette. Az egyházi tanítások szerint a kereskedőknek igazságos áron kellett értékesíteni az árukat, és nem volt szabad kihasználniuk a vásárlók tudatlanságát vagy szorult helyzetét.

A középkori városokban a piacok működését szigorú szabályok és felügyelők (piacmesterek) ellenőrizték. Ezek a piacfelügyelők ellenőrizték a mérlegek és mértékegységek használatát, hogy megakadályozzák a vásárlók becsapását. Tilos volt hamis mérlegeket használni, és azok a kereskedők, akik csalást követtek el, súlyos büntetéseket kaptak, például pénzbírságot, termékeik elkobzását vagy akár börtönbüntetést. A vásárokon is érvényesek voltak a piacokra vonatkozó szabályok. A vásárszabályok részletesen meghatározták, hogyan és milyen feltételek mellett lehetett árut kínálni. A vásári bíróságok döntöttek a kereskedelmi vitákban, így biztosítva a fogyasztók védelmét.

¹⁸² Részletesen ld. Jolowicz, 1957, p. 127.

¹⁸³ A középkori társasági jogi alakzatok tekintetében ld. továbbá Holdsworth, 1916.

¹⁸⁴ Coing, 1985, p. 519. Ld. ehhez Képes, 2022, p. 69.; Képes, 2023.

¹⁸⁵ Coing, 1985, p. 520.

A középkori Európában elterjedt volt az „igazságos ár” koncepciója, amelyet az egyházi gondolkodók, például Aquinói Szent Tamás is hangsúlyoztak. Ez az elv azt követelte, hogy a termékek ára igazságos legyen, figyelembe véve azok előállítás költségeit és a kereskedő tisztességes hasznát, de elkerülve a túlzott nyereség szerzését. Az árak indokolatlan felhajtása a társadalmi igazságosság megsértésének számított. A római jogból ismert felértékelési szabályát a középkorban a glosszátorok és a kommentátorok fejlesztették tovább, a kánonjogban is megtalálható volt,¹⁸⁶ majd az újkori magánjogi kódexekben is szerepelt.¹⁸⁷

4.3. A céhek szerepe

A középkori kézműves és kereskedelmi céhek (*gilda, companies*) a germán testvériségből (*fraternitales, gildonia*) származtak.¹⁸⁸ Angliában például a céhek körében meg kell különböztetni a kereskedelmi célokat is betöltő céheket (*gilda mercatoria*), az egyszerű kézműves, iparos céhektől. A céhek belső szabályozása jelentősen eltért a különböző helyen lévő céhek esetében.¹⁸⁹ Olyan személyek önkéntes szerveződése volt, akiket közös érdek kötött össze, és vallási vagy szociális célokra szövetkeztek. A testvériségek (*brotherhoods*) a rendszeres bankettek és ünnepek mellett segítséget nyújtottak azon tagjaiknak is, akiket tűz, hajótörés, vagy más katasztrófa sújtott. Az ipar és a kereskedelem fejlődése nyomán a testvériségek átalakultak céhekké, ami azonos kereskedelmi vagy szakmai tevékenységet folytató személyek állandó szövetségét jelentette.¹⁹⁰ A kereskedelmi céhek (*gilda mercatoria*) olyan szövetségek voltak, amelyekben a kereskedők azonos földrajzi területen ugyanazon árukkal folytattak kereskedelmi tevékenységet.¹⁹¹

A céhek létrehozásának elsődleges célja a kereskedelem szabályozása volt a fogyasztók, illetve a köz érdekében.¹⁹² Céljuk az volt, hogy egy közös területre kiterjedően kereskedelmet folytassanak tagjaik érdekében, amelyre az uralkodótól statútumot (*charter*) kaptak.¹⁹³ A céhek talán a modern munkáltatói szövetségekhez hasonlíthatók legjobban, azonban annál szorosabb kapcsolatot hoztak létre tagjai között. A „*borough*” szó, amely a városnak a város falain kívül eső részét jelenti, angol eredetű, bár a középkor vége felé Itáliában is feltűnt.¹⁹⁴ Aki nem volt tagja a céhnek, és annak engedélyével sem rendelkezett, az adott

¹⁸⁶ III. Sándor pápa (1159–1181) *Quum Dilecti* dekretáliájában található meg először a kánonjogban ez a szabály. A kánonjogban került kidolgozásra a *laesio enormissima* kategóriája. Ld. ehhez Dömötör, 1996, p. 290.; Dömötör, 1998. 79.

¹⁸⁷ Ld. ehhez Kecskés & munkaközössége, 1999, p. 68.

¹⁸⁸ Legalábbis ez valószínűsíthető, hiszen a normann hódítást követő időkből találkozhatunk az első gildekkel. Carr, p. 129. Ugyanakkor Holdsworth szerint már az angolszász időkben is léteztek ilyenek. Holdsworth, 1916, p. 306.

¹⁸⁹ Gross, 1890, p. 129.

¹⁹⁰ A céhek alapvetően a normann hódítás hatására jöttek létre Angliában. Holdsworth, 1966, p. 193.

¹⁹¹ Az egyes kereskedelmi céhekkel kapcsolatban részletesen ld. Gross, 1890, p. 130.

¹⁹² Holdsworth, 1966, p. 302.

¹⁹³ Gower, 1979, p. 23. Az első charterben részesült *borough* VI. Henrik idejére tehető. Carr, p. 129. Ezzel szemben Gross I. Edward idejére teszi. Gross, 1890, p. 93.

¹⁹⁴ Carr, p. 133. Itt kívánunk utalni arra, hogy a *gild* és a *borough* megjelenése nagyon közel áll egymáshoz, és ezért általában szinonimaként is használják a két kifejezést, azonban tartalmában mégis különbséget kell tenni közöttük. Carr, p. 143.

városban, földrajzi területen nem kereskedhetett. A kereskedők társaságainak száma nem volt nagy, szervezetük helyenként változott.¹⁹⁵

Angliában a céheket már Ine király (688–726) és Nagy Alfréd (871–901) korában ismerték. A 12. században számos céh működött Londonban, Yorkban, Oxfordban, Winchesterben és Lincolnban. A német kereskedőknek nagyon előnyös helyzete volt Angliában. 1157-ben a kölni céh „városházát” (*guildhall*) szerzett *Stalhof* néven. 1377-ben Richard megerősítette a Hanza-szövetség privilégiumait, ami az 1215-ös *Magna Carta* 41. cikkelyével is összhangban állt.¹⁹⁶ 1391-ben II. Richard privilégiumot adott a Poroszországban kereskedő angol kereskedőknek belső szabályzatuk kialakítására, a kormányzás jobbá tételéért.

A céheket örök időre hozták létre (*evermore to lasten*, illetve *to abyde, endure and be maynteyned withoute ende*). Alapításukhoz engedélyre nem volt szükség, jóváhagyásra azonban – az ebben az időszakban élő szokás szerint – igen. „Lelkeket csak Isten alkothat, míg korporációkat a herceg is.” [*None can create souls but God; but a corporation is created by the Prince (king)*]. Az uralkodó a céhek létrehozását *charterrel* erősítette meg, megadva nekik a jogot arra, hogy közös pecséttel rendelkezzenek, hivatalnokaik és tagjaik legyenek, perelhessenek, és perelhetők legyenek, valamint kereskedelmi monopóliumokkal bírjanak.¹⁹⁷ Később a városok *chartert* adhattak a céhek számára. A céhek általános politikája az volt, hogy mindenkinek meg kell adni az esélyt a jólétre, meg kell védeni a szegényeket a gazdagokkal szemben, és mindenki számára megfelelő életszínvonalat kell biztosítani.¹⁹⁸

A céhek fejlődése a 15. században érte el tetőpontját. A kereskedelmi céhek működését általában kormányzótestület irányította. A kormányzótestület egy-két kormányzóból (*governor*), vagy tanácselnökből (*alderman*) és számos közreműködő tagból (*associates*) állt, akiket *steward*, vagy latinul *associantes* néven illettek. Gyakoriak voltak a rendszeres ünnepek, körmenetek, amelyek a régi bankettek szerepét vették át, és amelyeken minden tagnak részt kellett vennie; s a távol maradót megbüntették. A céh tagjává születéssel, vagy tanonckodással lehetett válni. A céhbe való belépéskor a tagoknak esküt kellett tenniük. A tagok gyűlése és a kormányzótestület belső szabályzatokat alkotott, amelyekben rendelkeztek a kereskedelmi tevékenység folytatásának feltételeiről, az iparossegédek és tanoncok alkalmazásáról. A tagoknak díjat kellett fizetniük, és el kellett fogadniuk a belső szabályokat. Saját számlájukra, önállóan kereskedtek ugyan, ám a legtöbb céhben elvárták, hogy a tagok megosszák az üzleti nyereséget társaikkal. Később az is előfordult, hogy a

¹⁹⁵ Gross, 1890, p. 129.

¹⁹⁶ A *Magna Charta* 41. cikkelye kimondta, hogy minden olyan ország kereskedői szabadon jöhetnek Angliába – kivéve háború idején vagy az ellenséges országból érkezőket –, amely az angol kereskedők részére hasonló szabad kereskedést biztosít. A Hanza liga előjogait I. Erzsébet vonta vissza.

¹⁹⁷ „The king may grant to a subject the power of erecting corporations ... but it is really the king that erects, and the subject is but the instrument: for though none but the king can make corporation, yet qui facit per alium, facit per se.” Blackstone, 1979, p. 462.

¹⁹⁸ A középkor végén azonban a céhek sok esetben a gazdag helyi oligarchák irányítása alá kerültek, akik a saját céljaikra használták azokat.

céh egyes tagokat azzal bízott meg, hogy kereskedelmi ügyleteket bonyolítsanak le, amelyek nyereségét felosztották a céh összes tagja között. A céhszabályzatok gyakran könyvvezetési kötelezettséget is előírtak.

A céhekből kifejlődő társaságok jogi konstrukciója – bár kétségtelen a hasonlóság a Római Birodalomban ismert, kereskedőket tömörítő *collegium*okhoz – valószínűleg nem római jogi alapokon nyugodott.¹⁹⁹ A céhek jelentőségét növelte az a tény, hogy a kereskedelmi központok a mediterrán városokból folyamatosan átkerültek az Atlanti-óceán kikötővárosaiba. Politikai okok is szerepet játszottak a céhek szerepének növekedésében: új államok jöttek létre, amelynek következtében az országok közti kapcsolatrendszer – a kereskedelem területét is érintve – megváltozott.²⁰⁰

A céhek a középkori városok gazdasági és társadalmi életének meghatározó szereplői voltak. A mesterségek céhei szigorúan szabályozták a termelést, az árképzést és a termékek minőségét. A céhek egyik legfontosabb feladata az volt, hogy biztosítsák az áruk és szolgáltatások színvonalát, ezáltal védték a fogyasztókat a rossz minőségű termékek ellen. A céh tagjai kötelesek voltak betartani a szigorú szabványokat, és azok, akik megsértették ezeket a szabályokat, súlyos büntetésekkel nézhetek szembe.

A céhek rendszeresen ellenőrizték a tagjaik által előállított árukat, és ha valaki rossz minőségű terméket készített, azt kizárhatták a céhből, sőt, a termékeket elkobozhatták vagy megsemmisíthették. A céhek gyakran meghatározták a termékek árát is, hogy megakadályozzák az árversenyt és biztosítsák a tisztességes kereskedelmet.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a középkorban a fogyasztóvédelem elsősorban a városi jogrendszereken, céhek szabályain és a helyi uralkodók rendeletein keresztül érvényesült. Bár a modern értelemben vett fogyasztóvédelem nem létezett, a középkori társadalmakban több olyan szabályozás és intézmény működött, amelyek célja a kereskedelem átláthatóságának és tisztességességének biztosítása volt. Ezek a szabályok a városok piacainak, céhes mesterembereinek és kereskedőinek működésére vonatkoztak.

5. A fogyasztóvédelmi jog megjelenése

5.1. A kereskedelmi jog tudománya

A 17. századtól az egyes városok saját kereskedelmi jogi szabályozást alkottak. Ennek keretében számos kodifikációs tevékenységgel találkozhatunk. Ide tartoznak például Antwerpen város *coutumesei*, a francia *Ordonnance du commerce* (1673), az *Ordonnance de la marine* (1685), a bilbaói *Ordenanza* (1737), a porosz tengeri jog (1727). A kereskedelmi jog ebben az időben a kereskedők saját rétegjoga volt, amelynek hatályát személyre szabottan határozták meg. A kereskedők sorába tartoztak az árut értékesítő személyek, illetve ide sorolták – bár a szakirodalom vitatja – a bankárokat, a közvetítőket (*proxenetae*, *courier*), valamint a kereskedelmi alkalmazottakat is.²⁰¹

¹⁹⁹ Carr, p. 143.

²⁰⁰ Holdsworth, 1966, p. 315.

²⁰¹ Coing, 1985, p. 522.

A 19. századra tehető a kereskedelmi jog rendszerszintű tudományos igényű feldolgozása, amely a korábban e tárgykörben született munkákat is figyelembe véve, megteremtette a modern kereskedelmi jog tudományát. Ebben az időszakban jelentek meg az első művek, amelyek már jogtudósi alapossággal vizsgálták a jogterület egyes kérdésköreit, amelyben a német jogtudomány képviselői vezető szerepet töltöttek be.

A német kereskedelmi jogtudomány fejlődése három fő korszakra osztható.²⁰² Az első szakasz a 16. századtól a 18. század elejéig tartott. Jellemző volt erre a szakaszra, hogy a német jogtudósok elősorban a 16–17. századi itáliai jogtudomány eredményeire – Stracca, Scaccia, és Ansaldo de Ansaldis munkásságára – támaszkodtak.²⁰³ A második korszak nagyjából a 19. századdal esett egybe. Ekkor kerültek kidolgozásra a német kereskedelmi jog kodifikációjával kapcsolatos általános tanok.²⁰⁴ A korszak vezéregyénisége Levin Goldschmidt volt. Erre az időszakra tehető a kereskedelmi jog intézményeinek a római jogi tanokhoz való visszavezetése.²⁰⁵ Megemlítendő még Lastig, Endemann, Brunner, Wagner, Pappenheim, akik elsősorban e történeti megközelítést képviselték.²⁰⁶ A harmadik korszak a 19. század végén, 20. század elején kezdődött és a második világháborúig tartott. Ebből az időszakból Heise, Cropp, Mittermaier és Thöl munkássága emelhető ki elsősorban.

Wilhelm Endemann vetette fel először azt a kérdést a 19. században, hogy indokolt-e a kereskedelmi jog és a polgári jog között különbséget tenni. Endemann tagadta a kereskedelmi jog elkülönítésének szükségességét. Megítélése szerint a kereskedelmi jogot a kereskedelem objektív fogalmán keresztül lehet elhatárolni a polgári jogtól. Endemann álláspontja azon alapult, hogy egy egységes német polgári törvénykönyvre van szükség, amelyhez hozzá lehetne fűzni a kereskedelmi jogi szempontból eltérő rendelkezéseket.

Levin Goldschmidt a 19. század közepén határozottan ellenezte a porosz kereskedelmi törvény tervezetének a kereskedelmi jogot szubjektív alapon meghatározó koncepcióját. Ehelyett azt javasolta, hogy az objektív kereskedelmi ügylet fogalmának kiterjesztett, kibővített változatát alkalmazzák. Ezáltal a kereskedelmi jog címzettjeinek köre jelentősen kibővült, ami lehetővé tette, hogy a kereskedelmi törvénykönyvet egy egységes magánjogi törvénykönyvnek megfelelően alakítsák ki. Ő és tanítványa, Jakob Riesser, a relatív kereskedelmi jog teóriáját képviselték. A polgári törvénykönyv rendelkezései többé-kevésbé megfelelték a kereskedelem szükségleteinek és Goldschmidt szerint minél nagyobb fokú ez a megfelelés, annál kevésbé igényel a kereskedelem speciális jogi szabályozást. Ennek megfelelően a polgári jog területén belül a kereskedelmi jogi tárgyú szabályozás bővítése mellett foglalt állást. Ez oda vezetett, hogy a polgári jog az általa szabályozott életviszonyokat tágítva kibővült, miközben újabb és újabb kereskedelmi igények jelentek meg a jogi szabályozással szemben.

²⁰² Scherner, 1972, p. 465.

²⁰³ Kiemelendő Johannes Marquard lübecki polgármester, akinek a főműve a *Tractatus politico-juridicus de jure mercatorum et commerciorum singulari* (1662), továbbá a tübingeni Wolfgang Adam Lauterbach, illetve Lukas Langermann, akinek az 1655-ben *De iure in curia mercatorum* címmel írt disszertációja érdemel említést.

²⁰⁴ Lehmann, 1902, p. 2.

²⁰⁵ Lehmann, 1902, p. 10.

²⁰⁶ Lehmann, 1902, p. 16.

Philipp Heck a német kereskedelmi törvénykönyv (*Allgemeines Deutsches Handelsgesetzbuch, ADHGB*) 1867-es hatályba lépését követően felvetette, hogy miért szükséges a polgári jogtól elkülönülő kereskedelmi jogot létrehozni. Heck a tömeges ügyletek (*Massenbetrieb*) alapján különítette el a kereskedelmi jogot a polgári jogtól. Nem ellenezte ugyanakkor a polgári jog egységesítésére törekvő nézeteket, és nem határozott meg a polgári jog és a kereskedelmi jog között elhatárolási szempontot.

Otto Schreiber a kereskedő fogalmával próbálta megteremteni a *Handelsgesetzbuch (HGB)* és a *Bürgerliches Gesetzbuch (BGB)* közötti kapcsolatot. Ez a rendszer szintén nem volt tökéletes, és számos vitát indított el. Megjegyzendő, hogy az ő nevéhez köthető az *Unternehmen* (vállalkozó) fogalmának, mint elválasztási szempontnak a bevezetése.

A kereskedelmi jog anyagának leválasztása a magánjog egyéb területeiről jelentős mérföldkőnek számított a fogyasztóvédelmi jog kialakulása szempontjából is. Ettől kezdve élesen elhatárolhatók egymástól a gazdaságban üzletszerű tevékenységet végző professzionális szereplők ügyletei a magánosok egymás közötti jogviszonyaitól. Egyúttal ez adott jogi kereteket annak, hogy a kereskedelmi jogon belül a kereskedők egymás közötti és a fogyasztók közötti ügyletek megkülönböztetésre kerülhessenek.

5.2. A modern kereskedelmi jogi kodifikációk

Az újkori kodifikációk során a kereskedelmi jog anyagát elsősorban külön kódexben szabályozták (ld. pl. a francia, német, spanyol megoldást). A kereskedelmi tárgyú szabályoknak a polgári törvénykönyvbe történő beépítése tekintetében a jogirodalomban elsődleges három történeti előzményt szokásos példaként felhívni, a svájci, az olasz és a holland törvényalkotási mintát. Fontos azonban figyelembe venni azt, hogy mindhárom esetben eltérő okai voltak a monista rendszerű polgári jogi jogalkotásnak. Svájcban az 1848. évi alkotmány még nem adott lehetőséget a szövetségi törvényhozásnak arra, hogy egységes polgári jogi kódexet alkosson.²⁰⁷ Így az 1804-től 1874-ig terjedő időszakban csak egyes kantonok alkottak saját polgári törvénykönyvet, vagy részlegesen kodifikálták a polgári jog egyes területeit.²⁰⁸ A svájci alkotmány 1874. évi átfogó revíziójával lehetségessé vált egy egységes, a kereskedelmi és váltójogi joganyagot is magában foglaló kötelmi jogi törvénykönyv bevezetésére, amelyre az alkotmány 74. §-a hatalmazta fel a szövetségi törvényhozást. Ez alapján Walther Munzinger berni és Heinrich Fick zürichi jogászprofesszorok munkája alapján készült el a kötelmi törvénykönyv (*Obligationenrecht*) tervezete. A tervezet német és francia szövegét először 1877-ben adták ki, majd a Bundesversammlung 1881-ben fogadta el, és 1883. január 1. napján lépett hatályba. A kódex a monista szabályozása miatt kapta a szakirodalomban a *code unique* elnevezést. A monista rendszer bevezetésének elsődleges okát a svájci föderalisták és centralisták ellentéteire lehet visszavezetni.²⁰⁹ A továbbra is laza államszövetségben működni kívánó svájci kantonok érdeke ugyanis az egységes szabályozás megakadályozása volt, így mindössze ahhoz járultak hozzá, hogy a gazdasági életben elengedhetetlenné váló kereskedelmi jog kerüljön egységesítésre. Ezzel szemben az erős központi irányítású államberendezkedést támogató centralista kantonok a

²⁰⁷ Huber, 1893, p. 202.; Schlegelberger, 1929, p. 224.

²⁰⁸ Schlegelberger, 1929, p. 225.

²⁰⁹ Bucher, 1983, p. 144.

svájci magánjogi jogszabályok teljes egységesítését tűzték célul, amelyet a magánjog területén az 1898-as alkotmánymódosítással el is értek. A törvénykönyv monizmusa azonban semmiképpen sem tekinthető a francia jogalkotási megoldással szembeni tiltakozásnak, pusztán a Svájcban kialakult aktuális politikai helyzetet tükrözte.²¹⁰ A monista polgári jogi kodifikáció további oka az, hogy Svájcban a zürichi magánjogi törvénykönyv (*PGB*), az *OR* előképe, szintén ilyen rendszert vázolt fel, amely a svájci nép jogérzetéhez a korábban már ismertetett okokból közelebb állt.²¹¹ Egyúttal ez nem jelenti azt, hogy Svájcnak kereskedelmi joga ne lenne, hiszen a polgári jogi normákra építve a kereskedőkre vonatkozó speciális rendelkezések, a szükségtelen ismétlések kiküszöbölésével megtalálhatók a törvénykönyvben.²¹²

Itáliában az olasz egység létrejöttéig az 1807. évi francia kereskedelmi törvénykönyv volt hatályban, majd 1865-ben született meg az első kereskedelmi törvénykönyv, amelyet az 1882. évi *Codice di Commercio* váltott fel. A 19. században Vivante professzor dolgozta ki az 1922. évi kereskedelmi törvénytervezetet, amelynek részvénytársaságokra vonatkozó szabályozásáról Scialoja professzor készített részletes szakvéleményt.²¹³ Ezt 1925-ben egy újabb tervezet követte, amelyet a d'Amelio professzor vezette királyi bizottság készített el.²¹⁴ 1927. áprilisában jelent meg a *Carta del Lavoro*, amelyet a *Gran consiglio del Fascismo* adott ki, és ez ugyan nem volt törvény, azonban az abban foglaltakat mégis betartották. A megváltozott politikai és gazdasági környezetben számos kísérlet történt a kereskedelmi jog újraszabályozására, így például 1934-ben az Igazságügyi Minisztérium megbízásából Vivante professzor elkészítette a részvénytársasági jog reformjára vonatkozó újabb tervezetet, ami a *Libro del lavoro* alapjául szolgált,²¹⁵ akárcsak az 1940-ben megjelent *Progetto preliminare del codice di commercio*. 1941. januárjában kormányzati ülésen döntöttek a kereskedelmi joganyag újrakodifikálásáról, méghozzá az eddigi gyakorlattal szakítva, egy egységes kódex formájában. Intenzív bizottsági előkészítő munkát követően, 1942. márciusában készült el a végleges törvénytörvény, amelyet áprilisban fogadtak el.²¹⁶ A szakirodalomból ismert álláspontok szerint nem elsődlegesen politikai indokok döntöttek arról, hogy az olasz polgári törvénykönyv monista szabályozást kövessen, hanem az olasz jogtudományban érvényesülő jogegységesítési törekvések.²¹⁷ Az olasz jogtudósok elméleti vitát folytattak arról, hogy ez a kereskedelmi jog privatizálását, vagy a polgári jog kommercializálását jelentette-e.

Hollandiában 1838-ban került elfogadásra a *Burgerlijk Wetboek*, amely a francia *Code civil*-t nemzeti polgári törvénykönyvként váltotta fel, és ugyanebben az évben került elfogadásra a kereskedelmi törvénykönyv (*Wetboek van Koophandel*) is. A két törvénykönyv revíziójának előkészítése 1947-ben kezdődött meg Eduard Maurits Meijers római jogász és

²¹⁰ Kramer, 1983, p. 251.

²¹¹ Kramer, 1983, p. 255.

²¹² Oftinger, 1954, p. 153.

²¹³ Gieseke, 1942, p. 62. Ld. továbbá Calisse, 1969, p. 505.

²¹⁴ Az 1925. évi tervszöveggel kapcsolatban részletesen ld. Wolff, 1927, p. 526.

²¹⁵ Gieseke, 1942, p. 63.

²¹⁶ Hamza, 2009, p. 314.

²¹⁷ Cian, 1993, p. 121.

magánjogász professzor vezetésével. Az új polgári törvénykönyv fokozatosan lépett hatályba. Az első könyv 1970-ben, a második 1976-ban, a nyolcadik 1991-ben lépett hatályba. A harmadik, az ötödik, a hatodik és a hetedik könyv hatályba lépésére 1992-ben, a negyedik könyv hatályba lépésére 2003-ban került sor. Ennek a polgári törvénykönyvnek a szerkezete a következő: az első könyv a személyi és a családi joggal, a második könyv a jogi személyekkel foglalkozik. A harmadik könyv tárgya az általános vagyoni jog, a negyedik könyvé az öröklési jog, az ötödik könyvé pedig a dologi jog. A hatodik könyv a kötelmi jog általános, a hetedik könyv a kötelmi jog különös részét tartalmazza. A nyolcadik könyv szállítmányozási szerződési szabályokat foglal magában.²¹⁸

A magánjog anyagának monista szabályozása természetesen nem jelenti azt, hogy az adott államban ne létezne kereskedelmi jog, pusztán arról a jogalkotói technikai megoldásról van szó, hogy a kódexen belül kerültek elkülönítésre a kereskedők ügyletei az egyéb polgári jogi jogviszonyoktól. Ez egyúttal azt is eredményezte, hogy a monista típusú magánjogi törvénykönyvekben a fogyasztók védelmét jelentő különleges előírások beillesztésével az azonos tárgyú jogviszonyokra irányadó szabályok akár meg is háromszorozódhatnak aszerint, hogy általános szabály (magánszemély és magánszemély), kereskedelmi jellegű szabály (kereskedők egymás közötti jogviszonya) és fogyasztókat védő szabály (kereskedő és fogyasztó közötti jogviszony) jelenik meg.

5.3. A fogyasztóvédelmi jog megjelenése

A 19. század jogtudománya által kidolgozott különbségtétel a kereskedelmi jog és a polgári jog között, a 20. század második felére új értelmezést nyert. Eszerint a kereskedelem alapvetően azokat a kapcsolatokat öleli fel, amely a kereskedők és más vállalkozók egymás közötti, illetve a kereskedők és a magánszemélyek, modern terminológiával élve fogyasztók közötti viszonyokra terjed ki.²¹⁹ A kereskedelmi jog az előzőekben meghatározott társadalmi, gazdasági viszonyok szabályozását képezi le a jog szintjére. Ebben benne foglaltatik a termelő és fogyasztó közötti kapcsolat, az áruk eljuttatása a termelőtől a kereskedőhöz, illetve a felhasználóhoz, továbbá a kereskedők egymás közötti ügyletei. Napjainkban a kereskedelmi jog funkcióját részben a fogyasztói jogok védelme veszi át, és a polgári jog – kereskedelmi jog dichotómiában a kereskedelmi jog helyébe fokozatosan a fogyasztóvédelmi jog kerül.²²⁰

A hagyományos jogágak nyújtotta eszközök igénybevétele mellett egyre erőteljesebbé vált a fogyasztók kifejezett védelmének, segítségének igénye. A fejlődés két szálon fut: az Amerikai Egyesült Államokban és Nyugat-Európában. A fogyasztói jogok jelentőségét az Amerikai Egyesült Államokban ismerték fel először. Az első fogyasztóegylet (*Consumer Union*) az 1930-as években jött létre,²²¹ amelyből egész társadalmi mozgalom fejlődött ki. Ezt követően Nyugat-Európában is megjelentek fogyasztói jogok érvényesítésére irányuló

²¹⁸ A *Burgerlijk Woetboek* kilencedik könyve a szellemi tulajdon, míg a tizedik könyve a nemzetközi magánjogot tartalmazza.

²¹⁹ Lehmann, 1902, p. 5.

²²⁰ Vékás, 2001a, p. 75. A magyar polgári jog változási irányairól ld. Harmathy, 2000, p. 117.; Harmathy, 2001, p. 125.

²²¹ Benacchio, 2003, p. 199.

törekvések, így 1947-ben Dániában megalakult a Fogyasztói Tanács. Európa némi fáziskéséssel követte az amerikai változásokat, de az Európai Közösségek/Unió jogalkotása felgyorsította a fejlődést.

A fogyasztók jogvédelmének fejlődésében fordulópontot jelentett a kifejezetten a fogyasztóknak címzett jogintézmények megjelenése, amelyre a 20. század második felében került sor.²²² Az 1960-as években az Amerikai Egyesült Államokban – elsősorban J. F. Kennedy elnök kezdeményezésére – került előtérbe a fogyasztók jogainak védelme. Kennedy elnöknek a kongresszus előtt 1962. március 15-én elmondott beszéde meghirdette a fogyasztók alapjogait, amelyek azóta is fogyasztói *Bill of Rights*-ként ismertek. Ez magába foglalta a fogyasztó jogát a biztonsághoz, az információhoz, a meghallgatáshoz, a szabad választáshoz, az alapvető szükségletek kielégítéséhez, az oktatáshoz és az egészséges környezethez.²²³

Európában az 1957. évi EGK (Római) szerződés még nem foglalkozott a fogyasztóvédelmi joggal.²²⁴ Az 1972. évi párizsi állam- és kormányfői csúcstalálkozón került fel először az az általános igény, hogy az életfeltételek javításához szervesen kapcsolódik a fogyasztók egészségének, biztonságának és gazdasági érdekeinek védelme is.²²⁵ Az EGK fogyasztóvédelmi jogalkotási folyamata 1975-ben kezdődött a fogyasztói alapjogok kialakításával, ami a Fogyasztói Jogok Közös Piaci Magna Chartájában nyert elismerést. Ez a dokumentum már rögzítette a fogyasztók öt alapjogát, így az egészség és biztonság védelmét, az információhoz és oktatáshoz való jogot, a fogyasztó gazdasági érdekeinek védelmét, a kárigény érvényesítéséhez való jogot, és végül a fogyasztók képviselőéhez való jogát. Ehhez kapcsolódik a Hans Birger Thorelli által megalkotott rendszer, amely alapján a fogyasztóvédelmi politika három tényezőre épül, az információra, az oktatásra és a védelemre.

5.4. Az EK fogyasztóvédelmi jogalkotása

A Római Szerződés 100. és 235. cikkelyeit alapul véve öt-, illetve hároméves fogyasztói programokat hirdettek.²²⁶ Áttörést 1986-ban az Egységes Európai Okmány (*Single European Act*) elfogadása jelentett, amely előírta, hogy a döntéshozatal során a fogyasztóvédelmet figyelembe kell venni, továbbá a Római Szerződés 100/A. cikkének 3. pontjában rögzítette.

²²² Főbb szakirodalom az európai közösségi jogi fogyasztóvédelem kapcsán: Czuczai, 1999; Fazekas, 2006; Fekete, 2005; Hajnal, 2017, 2013; Hartkamp, Hesselink, Hondius, Joustra & du Derron, 1998; Kátai, 2002; Kenderes, 2014, 2012; Király; Köncse, 2004a, 2004b; Leder & Shears, 1996; Mező, 2004; Papp, 2019; Sáriné Simkó, 2000; Sós, 2004; Vékás, 2001a, 2001b; Vukowich, 2002; Weatherill, 1997.

²²³ Megemlítené, hogy jelentős áttörést jelentett 1968-ban az Amerikai Egyesült Államok pénzügyi fogyasztóvédelmi szabályozásában a *Truth in Lending Act* elfogadása. Budnitz, 2010, p. 1154. Az USA fogyasztóvédelmi jogának történeti áttekintéséhez magyar nyelven ld. Tóth.

²²⁴ A Római Szerződés négy cikkében említ fogyasztót, de nem tudatosan a fogyasztói jogok megteremtése érdekében. Fazekas, 1994, p. 108.

²²⁵ Ld. ehhez Gyarmati, 1996, p. 321.

²²⁶ A fogyasztóvédelem közösségi jogi szabályozásával és bírósági gyakorlatával kapcsolatban ld. Dausés, 1996, p. 364.; Fazekas, 2007, pp. 21-36.; Király, 2001, p. 135.; Szikora, 2010a, pp. 19-30.; Zoványi, 2011, pp. 72-73.

zítésre került a Bizottság számára megfogalmazott kötelezettség arra nézve, hogy a fogyasztóvédelemmel kapcsolatos előterjesztései során a védelem magas szintjét vegye alapul. A fogyasztóvédelem egységes szabályozására az EGK-n, illetve az Európai Unión belül 1985. óta történtek konkrét lépések, főbb eredményei részben rendeletekben, részben irányelvekben öltöttek testet.

A Római Szerződést módosító 1992. évi Maastrichti Szerződés jelenti az újabb mérföldkövet a fogyasztóvédelem közösségi jogi szintű szabályozásában, hiszen e Szerződés 129/a. cikke (elvileg) önálló és teljes jogkörű fogyasztóvédelmi politikát deklarál. A harmonizálási kötelezettség felvetette annak lehetőségét, hogy a közösségi jogi szintű előírások csekélyebb védelmet nyújtanak a fogyasztók védelme érdekében a már meglévő vagy tervezett tagállami szabályozáshoz képest. Ezt a problémát a minimális harmonizáció elvével oldották fel, így lehetővé tették azt, hogy az EGK irányelveihez képest a tagállamok szigorúbb fogyasztóvédelmi rendelkezéseket alkothassanak és tarthatnak hatályban, amennyiben ez összeegyeztethető a Szerződésben foglaltakkal.

Az Európai Unió tagállamaiban alapvetően három eltérő szabályozási minta alakult ki a fogyasztóvédelem területén:²²⁷ az ún. szétszórt szabályozás (pl. Németország, Anglia), ahol az egyes irányelveket külön-külön jogszabályokban veszik át a hazai jogba; önálló fogyasztóvédelmi kódexben történik a teljes fogyasztóvédelmi joganyag feldolgozása (pl. az osztrák 1979. évi *Konsumentenschutzgesetz*, a francia 1993. évi *Code de la consommation*); a magánjogi törvénykönyvbe kerül beépítésre a fogyasztóvédelmi jog (pl. Hollandia).

5.5. A fogyasztóvédelem kialakulása és fejlődése Magyarországon

Magyarországon is megfigyelhető a fogyasztóvédelmi szabályozás kettőssége: egyfelől a hagyományos jogágak intézményeinek fogyasztókra is kedvező hatása, másfelől a kifejezett fogyasztóvédelmi célú intézmények megjelenése.²²⁸

A fogyasztóvédelmi tárgyú szabályok törvényi szintű szabályozása nem volt minden előzmény nélküli Magyarországon sem.²²⁹ Az 1884. évi XVII. tc. (ún. II. ipartörvény) II. fejezete az 1890. évi módosítása folytán már kifejezetten rendelkezett arról, hogy „iparos vagy kereskedő, ezek megbízottjai, az iparos vagy kereskedő lakóhelyén kívül mintával vagy anélkül megrendeléseket csak olyan iparostól vagy kereskedőtől gyűjthet, akiknek üzleti körébe tartozik a kínált áru eladása vagy felhasználása”. Az ipartörvény 58. §-a tiltotta továbbá azt, hogy a cégéren, nyomtatványon, hirdetésen olyan jelzőket, adatokat használjanak, amelyek nem felelnek meg a tényleges üzleti viszonyoknak vagy a valóságnak.²³⁰ Hasonlóan, az erre rászoruló helyzetben lévő emberek védelme érdekében koronként eltérő szabályokkal korlátozták a kamat mértékét.²³¹

²²⁷ Ld. ehhez Fazekas, 1994, p. 114.; Garai & Ritter, 1998, p. 16.; Vékás, 2000, p. 554.; Zoltán, 2001, p. 660.

²²⁸ A magyar fogyasztóvédelmi jog fejlődésével kapcsolatban ld. pl. Fazekas, 2007, pp. 37-57.; Szikora, 2010b, pp. 31-38.

²²⁹ A középkori, retrospektív megközelítésben fogyasztóvédelmi jellegűnek minősíthető szabályok a középkori Magyarországon is jellemzőek voltak, elsősorban a vásári kereskedelem és az iparosok tevékenységére vonatkozóan.

²³⁰ Részletes elemzését ld. Tóth, pp. 7-12.

²³¹ A kiszolgáltatott helyzetben lévő fél pozíciója kialakulhat könnyelműség, tapasztalatlanság, függő helyzet vagy rászorultság miatt is. A korábbi magyar jogalkotás elsősorban büntetőjogi szinten foglalkozott ezzel a

A kereskedők egymás közötti, illetve a kereskedő és magánszemély közötti jogviszony képezte a kereskedelmi jog anyagát, e jogterület kódexe az 1875. évi XXXVII. tc., azaz a Kereskedelmi Törvénykönyv (Kt.) volt, míg a magánszemélyek egymás közötti jogviszonya a hagyományos magánjog területéhez tartozik. Ehhez képest a fogyasztóvédelmi jog kifejezetten a kereskedők és magánszemélyek közötti jogviszonyt öleli fel a klasszikus közösségi jogi értelemben, míg a magyar hatályos jogi szabályozás alapján azokat a jogviszonyokat szabályozza, amelynek egyik oldalán az áru vagy szolgáltatás nyújtásával üzletszerűen foglalkozó jogalany áll, a másik oldalán pedig az adott áru megvétele, a szolgáltatás megrendelése tekintetében laikus személyek állnak.

Az 1923. évi versenytörvény,²³² majd az ezt követő első kartelltörvény (1931. évi XX. tc.) szintén tartalmazott fogyasztóvédelmi előírásokat, az utóbbi kifejezetten szankcionálta a szabad versenyt kizáró megállapodásokat, és Kartell Bizottságot hozott létre.

Az 1959. évi Polgári Törvénykönyv megalkotása során a szocialista korban elfogadhatatlan Kt.-ből sikeresen átemeltek számos olyan normát, amely az akkori ideológiával nem állt nyilvánvaló ellentmondásban. A gyengébb fél oltalmazása vállalható szemlélet volt szocialista viszonyok között is, noha – legalábbis elvben – a kötelmi jog mellérendelt és egyenjogú felek jogviszonyait szabályozza. A szocialista korszak jogalkotása nem kedvezett a fogyasztóvédelemnek, bár bizonyos részterületek (pl. a hibás teljesítéssel szembeni védelem magánjogi normái) elfogadható szintűek voltak. Itt említendő meg például a feltűnő értékaránytalanság szabályozása is, amely hasonlóan az újkori magánjogi kódexekhez a magyar jogban is alkalmazást nyert.²³³ A magyar magánjogban nem volt előzménye a feltűnő értékaránytalansággal megkötött szerződések megtámadhatóságának, sőt, a magánjogi irodalomban kifejezetten a kereskedelmi forgalom biztonságával ellentétesnek ítélték meg ennek a szabálynak az esetleges bevezetését.²³⁴ Az 1959. évi Ptk. 1957. évi tervezeté-

témakörrel, és az 1883. évi XXV. tc. már bűncselekménynek minősítette a túlzott mértékű kamatkikötést és 1-től 6 hónapig terjedő fogházzal és pénzbüntetéssel sújtotta, minősített esetben pedig 2 évig terjedő fogházbüntetés kiszabását is lehetővé tette. A megengedhető kamat mértéke a 8 %-os évi kamat volt. Az 1920. évi XXV. tc. az árdrágító intézkedéseket is büntette, az 1920. évi XXVI. tc. pedig uzsorabíróság felállításáról is rendelkezett. Leggyakoribb formája a kamatuzsora, de ismert az áru-, a kenyér-, a gabona-, illetve a húszsora fogalma is. Ld. ehhez a kérdéskörhöz Földi, 2016, pp. 18-30.; Frivaldszky, 2016, pp. 75-107.; Menyhárd, 2016, pp. 225-252.

²³² Részletes elemzéséhez ld. Bányász, 1929.

²³³ Az ALR a kölcsönszerződések esetében az adós számára biztosított megtámadási jogot, a francia Code civil (1674. §) az ingatlan eladója számára adott megtámadási lehetőséget kétéves határidőn belül, amennyiben az ingatlan forgalmi értéke és a vételár jelentősen eltért (*lésion énorme*). Az Itáliai Királyság 1865. évi polgári törvénykönyve (1529. cikkely) a felértékeléssel kötötte a megtámadási jog gyakorlását ingatlan eladása esetén. Az 1942. évi, ma is hatályos olasz polgári törvénykönyv (1448. és 1450. §-a) az Itáliai Királyság 1865. évi polgári törvénykönyvének szabályozásához képest már nem csak ingatlan esetében alkalmazható. Az osztrák ABGB-ben valamennyi szerződésre általános jelleggel került beépítésre a felértékeléssel szembeni védelem szabálya. A német BGB-ben csak az uzsorás szerződések (*Wucher*) érvénytelensége került szabályozásra és ezt vette át a svájci Kötelmi Törvénykönyv (OR) is. Közép- és Kelet-Európában az 1964. évi szovjet Ptk. (58. §), az 1964. évi lengyel Ptk. – hasonlóan a bolgár Ptk. megoldásához – az érvénytelenség jogkövetkezményét fűzi a kizsákmányoló, uzsorás szerződésekhez, míg az 1964. évi csehszlovák Ptk. ellárási jogot biztosított a sérelmet szenvedő fél számára. Weiss, 1969, pp. 264-268.

²³⁴ Ld. ehhez Kecskés & munkaközössége, 1999, pp. 129-130.; Szécsényi, 1999, p. 16.

ben már szabályozásra került a szolgáltatás–ellenszolgáltatás feltűnően nagy értékkülönbségének esete, ami az uzorás szerződésekkel szembeni jogvédelmet is biztosítani kívánta és megtámadási jogot adott a sérelmet szenvedő félnek. A szabályozással kapcsolatban kifejezésre jutott számos kritikai észrevétel alapján az 1959. évi májusi tervezet már külön tényállási elemet biztosított az uzorás szerződésnek a semmisség jogkövetkezményével és a feltűnő értékkülönbözettel megkötött szerződésnek a megtámadhatóság jogkövetkezményével. A gyakorlatban számos esetben felmerült az 1959. évi Ptk. 201. §-ának (2) bekezdésére alapított peres jogvita,²³⁵ ezért a bírósági gyakorlat egységesítése érdekében a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiuma 1985. december 16-án kibocsátotta a 267. számú állásfoglalását. A szerződés érvénytelensége csak akkor állapítható meg, ha a szolgáltatás és ellenszolgáltatás között feltűnően nagy értékaránytalanság áll fenn.²³⁶ A szóban forgó Ptk.-beli szabály nem ad pontos támpontot arra vonatkozóan, hogy milyen mértékű, illetve arányú eltérést tekinthetünk feltűnően nagynak. A joggyakorlatra hárul ennek részletes kimunkálása, ami az e témakörben kialakult gazdag judikatúra alapján is csak általános jelleggel írható körül, vagyis konkrét százalékos eltérést, mint zsinórmértéket – eltérően a jogtörténetből hivatkozott jogalkotói megoldásokkal – nem lehet megállapítani, minden konkrét eset körülményeit egyedileg szükséges vizsgálni.²³⁷ Kecskés László professzor szerint alkotmányossági szempontból támadható a szabályozás, mivel a „méltányosság és a jogbiztonság ütközik egymással”,²³⁸ és véleménye szerint legfeljebb a magánszemélyek egymás közötti szerződéses jogviszonyában lehet indokolt a feltűnő értékaránytalanság szabályának alkalmazása,²³⁹ de ez is csak fenntartásokkal, mivel számos más jogi eszközt biztosít a polgári jogi kódexünk a sérelem kiküszöbölésére.²⁴⁰ Vékás Lajos professzor hasonló szellemen arra mutat rá, hogy a fejlett piacgazdaságban a kereskedelmi forgalom követelményei a magánjogi szerződések esetében is alkalmazandók, így csak a fogyasztóvédelem terén indokolt bizonyos védelmi helyzetek megteremtése.²⁴¹

Az 1977. évi Ptk.-novella épített be először a magyar jogrendszerbe olyan jogintézményt az általános szerződési feltételek megtámadásáról, amely Nyugat-Európában kifejezetten fogyasztóvédelmi jellegűnek számított (még ha az általános szerződési feltételek megtámadására a mai értelemben vett fogyasztókon kívül mások is jogosultak voltak).

²³⁵ „Ennek a 'népszerűségnek' az oka nem utolsó sorban abban keresendő, hogy a Ptk. 201. §-a (2) bekezdésének alkalmazási feltételei enyhébbek, illetve az érvényesíthetőség határideje kedvezőbb, mint a Kódex más hasonló célú intézményeinél.” Vékás, 1985, p. 783. A más, hasonló célú intézmények, így az uzora, a jó erkölcsbe ütközés, a tévedés vagy megtévesztés és a hibás teljesítés alkalmazásának lehetőségeiről a Ptk. 201. § (2) bekezdése helyett összefoglalóan ld. Lajer, 1999, pp. 106-108.

²³⁶ A bírósági gyakorlat az „értékkülönbség” kifejezést a gyakorlatban – éppen az objektíve nem mérhető különbség miatt – az „értékaránytalanságra” váltotta fel. A Ptk. ennek megfelelően a régi Ptk.-hoz képest egyértelműen az értékaránytalanság terminológiát alkalmazza.

²³⁷ Ld. ehhez BH1994. 592.

²³⁸ Kecskés & munkaközössége, 1999, p. 135.

²³⁹ Kecskés & munkaközössége, 1999, p. 137.

²⁴⁰ Nagyon találó az a megfogalmazás, miszerint: „A vagyónával rendelkező, önmaga és tulajdona védelmére feljogosított, a személyi integritását féltve őrző polgár magánjogi képéhez lealacsonyító a döntésképtelenség és a felelőtlenség képzetét párosítani.” Kecskés & munkaközössége, 1999, p. 138.

²⁴¹ Vékás, 1998, p. 322. Hasonló álláspontot képvisel Kemenes, 2002, p. 23.

A belkereskedelemről szóló 1978. évi I. törvény szabályozta a belkereskedelem irányítását, ellenőrzését, és ebben már számos, a fogyasztói érdekek védelmére alkalmas szabály is megtalálható, továbbá általános érvénnyel rögzítésre kerül a vásárlók megtévesztésének, megkárosításának tilalma.

A tisztességtelen gazdasági tevékenység tilalmáról szóló 1984. évi IV. törvény a fogyasztók megtévesztésével szembeni fellépésnek egy egész fejezetet szentelt, szintén használva a „fogyasztó” kifejezést (még ha ez az eredeti fogalom a mainál jóval szélesebb alanyi kört fedett is le).

A rendszerváltást követően fokozódott az a jogalkotási munka, amely fogyasztóvédelmi célokat is kitűzött. Ebben a körben kell említeni a tisztességtelen piaci magatartás tilalmáról szóló az 1990. évi LXXXVI. törvényt, amely a II. fejezetében – a korábbihoz képest kibővítve – szabályozza a fogyasztóvédelmi kérdéseket, továbbá e törvény alapján került megalkotásra a GVH.²⁴²

1991-ben felállították a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőséget és annak megyei szerveit, a fogyasztóvédelmi felügyelőségeket.

Magyarországnak az EK-hoz való csatlakozási folyamata látványosan felgyorsította a fogyasztóvédelmi jogalkotást. 1991. december 16-án, Brüsszelben aláírták a társulási szerződést, amely alapján a Magyar Köztársaság az Európai Unióhoz történő csatlakozása iránti szándékát kifejezte, és egyúttal kötelezettséget vállalt arra, hogy a csatlakozásig jogközelítési kötelezettségeinek eleget tesz. Az ún. Európai Megállapodás az 1994. évi I. törvénnyel került kihirdetésre, és e törvény 2. § 68. Cikke fogalmazza meg a magyar jogközelítési feladatokat, megemlítve a fogyasztói érdekvédelmet is.

A 149/1994. (XI. 17.) Korm. rendelet a fogyasztóvédelmi politika alapelveinek kidolgozását az ipari és kereskedelmi miniszter hatáskörébe utalta. A 2192/1995. (VII. 6.) Korm. rendelet a fogyasztóvédelem hatékonyságának javítását írta elő, a 1105/1995. (XI. 1.) Korm. határozat elrendelte a fogyasztóvédelmi felügyelőségek megyei szervezetének reformját. Létrehozták a Fogyasztóvédelmi Tanácsadó Testületet, amely az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium mellett került felállításra.²⁴³

Az Európai Unió Bizottságának 1995. júniusi cannes-i ülésén elfogadott dokumentuma (az ún. Fehér Könyv) 23. fejezete a fogyasztóvédelem terén határozta meg a jogközelítési/jogharmonizációs feladatokat. Magyarországnak a Fehér Könyv előírásait kellett a fogyasztóvédelem tekintetében figyelembe vennie, amely a fogyasztóvédelmi politika két nagy csoportját határozta meg. Egyrészt az áruk minőségére és biztonságára irányuló előírásokat, így a termékbiztonság, a játékok, a textíliák és a kozmetikumokra vonatkozó szabályozást. Másrészt a fogyasztók gazdasági érdekeinek védelmét, amely magában foglalta a félrevezető reklám, a tisztességtelen szerződési feltételek, az árak feltüntetése, a társasutazás, a házaló kereskedés, a fogyasztói hitel és az időben megosztott üdülőhasználat (*time-sharing*) tárgyköreit.

A Fehér Könyv előírásainak megfelelően a magyar jogalkotás feladatai a következő lépéseket irányozta elő: az alapvető fogyasztói jogok előírását, a fogyasztóvédelmi intéz-

²⁴² A törvényt később felváltotta a Tpv.

²⁴³ A fogyasztóvédelmi szabályozás magyarországi történetéről részletesen ld. Fazekas, 1998, p. 16.

ményrendszer kialakítását, a döntéshozatali eljárásban a fogyasztók részvételének biztosítását, a fogyasztók információhoz való jutásának és oktatásának megteremtését, gyors és hatékony igényérvényesítési lehetőségek bevezetését, a fogyasztói civil szerveződések támogatását.²⁴⁴

A fogyasztóvédelmi rendelkezések elsősorban a minőségbiztosítás egységesítését tűzték célul, amelynek keretében számos irányelv került elfogadásra. Ezeket az irányelveket jórészt a 2281/1996. (X. 25.) Korm. határozat alapján ültették a magyar jogalkotók a magyar jogba.

Magyarországon a jogközelítés/jogharmonizáció a fogyasztóvédelmi jog terén az 1994. évi I. törvénnyel került a középpontba, amelyhez kapcsolódóan az 1995. évi Fehér Könyv előírásait kellett elsősorban figyelembe venni. E Fehér Könyv eredményeként született meg az Fgytv., amely keretszabályozást nyújt a fogyasztóvédelem tekintetében.²⁴⁵

A fogyasztói jogok érvényesítése során felmerül a határokon túli szerződések esetében történő jogérvényesítés lehetősége, amely különös nehézségeket vethet fel. Ezzel kapcsolatban kiemelt jelentőséggel bír a nemzetközi magánjogról szóló 1979. évi 13. törvényerejű rendelet 5/C. §-a és 28/A. §-a, amelynek célja a gyengébb fél védelme a nemzetközi szerződési jogban.²⁴⁶

A fogyasztóvédelmi jog szabályozását a Ptk. kodifikációja során is figyelembe vették.²⁴⁷ A Ptk. rekodifikációja során érvényesülő monista szemlélet alapján a kereskedelmi ügyletekre vonatkozó újabb szabályok is a Ptk.-ban kerültek elhelyezésre. Ez a felfogás a jelenleg hatályos szabályozás szerint mégis eredményez egyfajta kettősséget, mert a fogyasztóvédelmi jog szerződéses részének egyes szabályai bekerültek az 1959. évi IV. törvénybe (tisztességtelen általános szerződési feltételek, fogyasztókkal szembeni tisztességtelen egyoldalú kikötések, szavatosság) és a Ptk.-ba is (pl. ellenértékre vonatkozó tájékoztatás, kárveszélyviselés fuvarozó igénybevételével teljesített fogyasztói adásvétel esetén), egy részük azonban (főleg az egyes fogyasztói szerződések európai mintára megalkotott normái) Ptk.-n kívüliek.²⁴⁸ A rekodifikáció során bekerült a Ptk.-ba olyan jogintézmény is (pl. termékfelelősség), amelyet eredetileg kifejezetten fogyasztóvédelmi céllal alkottak meg külön törvényként, sőt, kifejezetten fogyasztóvédelmi céllal, de már eleve a kódex keretén belül szabályozták a termékszavatosság intézményét.

A magyar jogrendszerben az 1990-es évek második felében, elsősorban a magyar magánjognak az EGK jogával történő harmonizációja eredményeként jelent meg a fogyasztó definíciója, bár fogyasztóvédelmi előírások már korábban is keletkeztek Magyarországon. A fogyasztó, mint speciális jogalany a számára nevesített tényállások alapján kap különböző jogokat, amelyek túlmutatnak a hagyományos magánjogi vásárlói, megrendelői pozíción. Ezek a jogok speciális védettségi helyzetet teremtenek a fogyasztók számára, ami

²⁴⁴ Részletesen ld. pl. Gyarmati, 1996, p. 322.

²⁴⁵ Az Európai Unióhoz való csatlakozás kapcsán kialakított kormányzati fogyasztóvédelmi politikával kapcsolatban ld. Kozák, 2004, p. 73.

²⁴⁶ A kérdéskörrel kapcsolatban részletesen ld. Burián, 1994, p. 307.; Burián, 1999, p. 16.; Mankowski, 1998, p. 618.

²⁴⁷ A fogyasztóvédelmi jog és a Ptk. kodifikációjának kapcsolódási pontjairól részletesen ld. Fazekas, 1999, p. 45.; Miskolczi-Bodnár, 2013; Vékás, 2000, p. 553.

²⁴⁸ Ld. ehhez Vékás, 2008, p. 86.

három területen jelentkezik. Egyrészt a vállalkozások és a fogyasztók közötti szerződések körében, ahol a fogyasztót különleges jogok (pl. elállási jog) illetik, míg szerződő partnerét fokozott kötelezettségek terhelik (pl. a szerződés megkötése során jogszabályban rögzített tartalommal és formában és időben kell tájékoztatást nyújtania), és a szerződésből eredő jogok és kötelezettségek nem tehetők félre (pl. egyoldalú jogszabályi kogencia, joglemondás tilalma, korlátozás a szerződésre irányuló mögöttes jog megváltását illetően). Másrészt a fogyasztókkal szerződést kötő gazdálkodó szervezetek működésével kapcsolatos, fokozott elővigyázatosságot és ellenőrzést előíró szabályok alapján (pl. bizonyos tevékenységek engedélyhez, nyilvántartásba vételhez, esetleg biztosíték nyújtásához kötése, folyamatos adatszolgáltatási kötelezettség előírása). Harmadrészt a fogyasztói jog- és érdekérvényesítés sokszínűsége (pl. fogyasztóvédelmi hatóság eljárása, GVH eljárása, szabálysértési eljárás, békéltető testület, polgári peres út) tekintetében.

A magyar fogyasztóvédelmi szabályozás – bár az Fgytv. e jogterületet kódexként irányozza elő szabályozni – a kerettörvény rendelkezésein kívül számos egyéb törvényben, kormányrendeletben, miniszteri rendeletben tartalmaz a fogyasztókra vonatkozó előírásokat. A magyar szabályozás rendszere „szétszórtnak” tekinthető, a fogyasztóvédelmi jog anyaga az Fgytv. mellett egyes ágazati törvények külön részeiben, fejezeteiben, továbbá törvénynél alacsonyabb szintű jogszabályokban, valamint más tárgyú jogszabályokban egy-egy rendelkezés erejéig is megtalálhatók.²⁴⁹

6. Összefoglalás

A rövid és vázlatos történeti áttekintésünket a következő összefoglaló jellegű észrevételekkel zárhatjuk le. A fogyasztóvédelmi jog olyan jogszabályok összességét foglalja magában, amelyek egyrészt az állam által a laikus személyek és a professzionális kereskedők közötti jogviszonyban a szakmai ismeretek aszimmetriáját hivatott korrigálni, másrészt megfelelő támogatást nyújtanak a szolgáltatásban, áruban részesülő személyek érdekeinek hatékony védelme céljából. A fogyasztóvédelmi jog történeti előzményeinek és kialakulásának vizsgálata során figyelembe kell venni, hogy a fogyasztóvédelmi jog a tradicionális jogági besoroláshoz képest vegyes jogi normákat tartalmaz, amelyek érintik a közjog, az állami irányítás és felügyelet, a büntetőjog, a szabálysértési jog, az eljárásjog és természetesen a magánjog területét is.

Az ókorban még nem beszélhetünk fogyasztói jogokról vagy önálló kereskedelmi jogról, de már megjelennek részben közjogi, részben magánjogi normák, amelyek kialakulása, megalkotása azt tükrözi, hogy a társadalom elvárja a kiszolgáltatott helyzetben lévő emberek védelmét egyes jogviszonyok esetén. A kereskedelmi tevékenység intenzitása magával vonja annak állami hatósági felügyeletét (*astynomoi*, *agoranomoi*, *aedilis curulis*, *lex annonía*), továbbá kialakulnak olyan, ekkor még nem kereskedelem specifikus szabályok, keresetek, jogi eszközök, amelyek bizonyos szerződések esetében védeltséget biztosítanak a gyengébb gazdasági pozícióban lévő fél számára (pl. *actio redhibitoria*, *actio quatni mino-*

²⁴⁹ Ez gyakorlatilag négy szintű szabályozási modellt képez. Balogh, 1999, p. 41.

ris, laesio enormis, lex Iulia de Annona). Ezek a szabályok elsősorban az ókor legfejlettebb magánjogi rendszerének, a római jognak a továbbélésével, recipiálásával áthagyományszerződnek a középkori joggyakorlatra is.

A középkorban részben közjogi, részben az egyes specializálódott tevékenységet folytatók belső szabályrendszere adott jogi háttérrel a kereskedelmi tevékenységnek. Ebben az időszakban fokozatosan kialakultak a céhek és a kereskedők tevékenységéhez kapcsolódó sztenderd gyakorlatok, minőségvédelemre irányuló szabályok. A *lex mercatoria* egyfajta univerzális európai jog lett, amelyet az egyes uralkodók által alkotott partikuláris, piacszabályozási és piacvédő rendelkezések egészítettek ki, amelyek általában közvetett, de sokszor közvetlenül is a mai fogalmaink szerinti fogyasztók érdekeit védtek.

A kereskedelmi jog önállósulása az újkorban a jogi szabályozás megkettőződéséhez vezetett és közvetlen előzménye lett a legújabb kori fogyasztóvédelmi jognak. A kereskedelmi ügyletek szabályai már sok esetben eltérnek a magánosok egymás közti ügyleteihez kapcsolódó előírásoktól. A kereskedelmi jogon belül is megkülönböztetésre kerülnek a kereskedők közti szerződések gyors és könnyű lebonyolítását segítő jogi normák a kereskedőknek a fogyasztókkal kötött ügyleteitől.

A fogyasztók védelmének intézményesített formái a 20. század második felében a tömegtermelés és a fogyasztói társadalom elkerülhetetlen termékei lettek. A fogyasztóvédelem jelenségének a jogi szabályozásban történő megjelenítése – részben az állami, hatósági felügyeletben és ellenőrzésben, részben dedikáltan – a fogyasztók érdekeinek (sokak szerint időként túlzott) védelmét teremtette meg. A fogyasztóvédelmi jogi tárgyú szabályozás az egységes belső piacokon szükségyszerűen harmonizálásra került, így például az Európai Unióban, amelynek hatásai a magyar szabályozásra is szerves hatással bírnak.

7. Forrás- és irodalomjegyzék

- Lev 19,11,35-36; Péld 20,23; Lk 6,34-35.
- Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) M) cikk (2) bekezdés.
- 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről 8:1. § (1) bekezdés 3. pont.
- 1997. évi CXLIX. törvény a Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyvéről szóló 1959. évi IV. törvény módosításáról 10. § (2) bekezdés.
- BH1994. 592.
- Balogh, Zs. (1999). A környezetvédelemmel, az egészségüggyel és a fogyasztóvédelemmel kapcsolatos felügyeletekről. *Magyar Közigazgatás*, (1-2), 41.
- Bánýász, J. (1929). *Tisztességtelen verseny*. Budapest.
- Benacchio, G. (2003). *Az Európai Közösség magánjoga. Polgári jog – kereskedelmi jog*. (p. 199). Budapest.
- Benedek, F. (1995). *Római magánjog. Dologi és kötelmi jog*. (p. 172). Pécs.
- Berman, H. J. (1993). *Law and revolution. The Formation of Western Legal Tradition*. (pp. 333-334, 336). Cambridge, Massachusetts, London.

- Blackstone, W. (1979). *Commentaries of the Laws of England*. I. (p. 462). Chicago, London. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226163277.001.0001>
- Bodnár, J. (2004). Az egyes fogyasztóvédelmi jogszabályok kritikája a jogalkalmazó szemszögéből. *Fogyasztóvédelmi Szemle*, 1(1), 59.
- Bucher, E. (1983). Hundert Jahre schweizerisches Obligationenrecht: Wo stehen wir heute im Vertragsrecht? *Zeitschrift für Schweizerisches Recht*, 124, II, 144.
- Budnitz, M. E. (2010). The Development of Consumer Protection Law. The Institutionalization of Consumerism, and Future Prospects and Perils. *Georgia State University Law Review*, 26(4).
- Bukovics, I. & Szendrő, É. M. (2018). A fogyasztóvédelem kialakulása és fejlődéstörténete. In Auer, Á., Berke, Gy., György, I. & Hazafi, Z. (szerk.), *Ünnepi kötet a 65 éves Kiss György tiszteletére*. (pp. 187-203). Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó.
- Burián, L. (1999). A fogyasztóvédelem az új nemzetközi magánjogi szerződési szabályok tükrében. *Magyar Jog*, 46(1), 16.
- Burián, L. (1994). Fogyasztóvédelem és nemzetközi magánjog. *Jogtudományi Közlöny*, 49(7-8), 307.
- Calisse, C. (1969). *A History of Italian Law*. (p. 505). New York.
- Carr, C. Th. (1905). *The General Principles of the Law of Corporations*. (pp. 129, 133, 143). Michigan, University Press.
- Cian, G. (1993). Fünfundzwanzig Jahre italienischer Codice civile. *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht*, 1, 121.
- Cicero: De officiis. [Ford.: Havas, L.]. In Balázs, Gy. (szerk., 1987), *Cicero válogatott művei*. (p. 342). Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Cipolla, C. M. (Hgg, 1978). Europäische Wirtschaftsgeschichte. I-IV. Bde. (pp. 201, 205). Stuttgart, New-York.
- Cohn, G. (1903). Die Gesetze Hammurabis. (p. 9). Zürich.
- Coing, H. (1985). Europäisches Privatrecht. I. Bd. Älteres Gemeines Recht (1500 bis 1800). (pp. 519-520, 522). München.
- Czuczai, J. (1999). Gondolatok Magyarországnak az Európai Unióhoz történő csatlakozási folyamatáról. *Magyar Jog*, 46(7), 390-397.
- Cserny, Á. & Téglási, A. (2015). A gazdasági alkotmányosság új fejezete Magyarországon? – Az Alkotmánybíróság a korábbi alkotmányos alapelvek fogságában. *Jog – Állam – Politika*, 7(1), 22.
- Dausies, M. A. (1996). Az Európai Bíróság joggyakorlata a közös piaci fogyasztóvédelem és versenyszabadság kérdéseiben. *Jogtudományi Közlöny*, 51(9), 364.
- David, M. & Ebeling, E. (1929). *Assyrische Rechtsurkunden*. Stuttgart.
- Dömötör, L. (1998). Észrevételek a felértúli sérelem kánonjogi fejlődésének kérdéséhez. In *Jogi Tanulmányok*. (p. 79). Budapest.
- Dömötör, L. (1996). Szempontok a felértúli sérelem doktrínájának jogösszehasonlító vizsgálatához. In *Jogi Tanulmányok*. (pp. 275-280, 290). Budapest.

- Dömötör, L. (1995/96). Észrevételek a laesio enormis és továbbélése kérdéshez. In *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Budapestinensis*. (pp. 45-50.). Budapest.
- Drinóczi, T. (2014). Az Alkotmánybíróság határozata a devizahitelekről: a szerződési szabadság régi-új korlátai. *Jogesetek Magyarázata*, 5, 3.
- Driver, G. R. & Miles, J. C. (1956). *The Babylonian Laws*. London (Vol. I. 5, 9, 34.).
- Ehelolf, H. (1922). *Ein altassyrisches Rechtsbuch*. Berlin.
- Eisser, G. & Lewy, J. (1930). *Die Altassyrischen Rechtsurkunden vom Kültepe*. (pp. 144skk). Leipzig.
- Fazekas, J. (2007). *Fogyasztóvédelmi jog*. (p. 21-57, 71). Budapest, CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft.
- Fazekas, J. (2006). A fogyasztóvédelmi jog fejlődése. In *A civiliztika fejlődéstörténete*. Miskolc.
- Fazekas, J. (2001). *Fogyasztóvédelmi jog*. (p. 11). Miskolc, Novotni Kiadó.
- Fazekas, J. (1999). A Ptk. rekodifikáció és a fogyasztóvédelem kapcsolódási pontjai. In *Polgári Jogi Kodifikáció és Jogharmonizáció. Tanulmánykötet*. (pp. 45-72). Miskolc, Novotni Kiadó.
- Fazekas, J. (1998). A fogyasztóvédelem múltja, jelene, jövője a fogyasztóvédelmi törvény tükrében. In *Fogyasztóvédelmi kódex*. (pp. 15-16). Budapest.
- Fazekas, J. (1996). *A fogyasztói jog rendszertani és jogdogmatikai kérdései*. Publ. Univ. Miskolc. Sect. Jur. et pol. XII. pp. 33., 38.
- Fazekas, J. (1995). *A fogyasztóvédelem alkotmányos alapjai*. Publ. Univ. Miskolc. Sect. Jur. et pol. XI. p. 153.
- Fazekas, J. (1994). A fogyasztói jogvédelem nemzetközi tapasztalatai. *Európa Fórum*, (4), 105., 108., 114.
- Fekete, O. (2005). A fogyasztóvédelem aktuális kérdései. *Magyar Közigazgatás*, (10).
- Finet, A. (1903). *Le Code de Hammurapi*. Paris.
- Földi, A. (2016). Néhány észrevétel az uzsora kérdéséhez összehasonlító jogtörténeti perspektívában. In Filó, M. (szerk.), *Tanulmányok az uzsoráról*. (pp. 18-30). Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- Földi, A. (1997). Kereskedelmi jogintézmények a római jogban. (pp. 18, 33, 41, 117-118, 166, 213). Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Földi, A. (1996). *Remarks on the Legal Structure of Enterprises in Roman Law. Revue internationale des droits de l'Antiquité*. (p. 184).
- Földi, A. & Hamza, G. (2024). *A római jog története és intézményei*. (pp. 416, 462, 486, 513, 516, 521-522, 530). 28. kiad. Budapest, Novissima Kiadó.
- Frivaldszky, J. (2016). Az uzsora és a kamat megítélése Arisztotelésznél, Aquinói Szent Tamás és némely neotomista természetjogász gondolataiban. In Filó, M. (szerk.), *Tanulmányok az uzsoráról*. (pp. 75-107). Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- Fuglinszky, Á. (2016). *Fogyasztói adásvétel, kellék- és termékszavatosság. Elemzések az uniós jog és az új Ptk. kapcsolatához*. (pp. 31-33). Budapest, Wolters Kluwer Kft.

- Garai, I. & Ritter, T. (1998). Fogyasztóvédelem az Európai Unió tagállamaiban. *Collega*, (7), 16.
- Gieseke, P. (1942). Das Aktienrecht des Libro del lavoro. *RabelsZ*, 14, 62-63.
- Glotz, G. (1926). *Ancient Greece at Work. An Economic History of Greece From the Homeric Period to the Roman Conquest.* (p. 291). London, New York.
- Gócza, Á. (2013). Fogyasztóvédelmi büntetőjog? In *Innováció és kreativitás a jogtudományban.* (pp. 3-6). Kolozsvár, 2013. december 7. Konferenciakötet. (<http://www.rodosz.ro/files/Gocza%20Agnes.pdf>). <https://doi.org/10.21637/GT.2013.4.01>
- Goldschmidt, L. (1891). *Handbuch des Handelsrechts. A. Universalgeschichte des Handelsrechts.* (pp. 51, 56, 71). Stuttgart.
- Gower, L. C. B. (1979). *Gower's Principles of Modern Company Law.* 6. kiad. (p. 23.). London.
- Gross, Ch. (1890). *The Gild Merchant.* (pp. 93, 129-130). London.
- Gyarmati, A. (1996). A fogyasztóvédelemről. *Magyar Jog*, 43(6), 321-323.
- Hajnal, Zs. (2017a). A fogyasztóvédelmi jog helye a magyar jogrendszerben. In Homicskó, Á. O. & Szuchy, R. (szerk.), 60, *Studia in honorem Péter Miskolczi-Bodnár.* (p. 245). Budapest.
- Hajnal, Zs. (2017b). A fogyasztóvédelmi jog helye a magyar jogrendszerben. In Homicskó, Á. O. & Szuchy, R. (szerk.), 60, *Studia in honorem Péter Miskolczi-Bodnár.* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar.
- Hajnal, Zs. (2013). A fogyasztói jogok egységes európai szabályozásának lehetséges irányai. PhD-értekezés. Debrecen, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar.
- Hamza, G. (2009). *Entstehung un Entwicklung der modernen Privatrechtsordnungen und die römischrechtliche Tradition.* (p. 314). Budapest.
- Hamza, G. (1998). Jogösszehasonlítás és az antik jogrendszerek. (p. 14). Budapest, Wolters Kluwer Hungary Kft.
- Harmathy, A. (2001). Jogrendszerünk átalakulása és az Európai Unió joga. In *Ius Privatum Ius – Commune Europae. Liber Amicorum Studia Ferenc Mádl Dedicata. Az ELTE Nemzetközi Magánjogi és Polgári Jogi Tanszékének munkatársai köszöntik a tudóst és a barátot.* (pp. 125-134). Budapest, ELTE ÁJK Nemzetközi Magánjogi Tanszék.
- Harmathy, A. (2000). A polgári jog a századfordulón. *Jogtudományi Közlöny*, 55(4), 117.
- Hartkamp, A. S., Hesselink, M. W., Hondius, E. H., Joustra, C. & du Derron, C. E. (ed., 1998), *Towards a European Civil Code.* 2. kiad. Nijmegen.
- Hámori, A. (2015). A fogyasztók védelme és az új Ptk. *Magyar Jog*, 62(5), 257-259.
- Holdsworth, W. S. (1966). A History of English Law. VIII. (pp. 193, 302, 315). London.
- Holdsworth, W. S. (1916). The Early History of Commercial Societies. *The Juducual Review*, 28, 306.
- Homéros: *Odiisszeia*, VIII, 158, XIV, 228.
- Huber, E. (1893). *System und Geschichte des Schweizerischen Privatrechtes.* 4. Bd. (p. 202). Basel.

- Jakab, É. (2014). Raktárházak a tengeri kereskedelem szolgálatában. In P. Szabó, B. & Újvári, E. (szerk.), *Universitas „unius rei”*. Tanulmányok a római jog és továbbélése köréből. (p. 159). Debrecen, Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.
- Jakab, É. (1993). Stipulationes aediliciae (A kellékhibákért való helytállás kialakulása és szabályai a római jogban). *AUSz*, 44, 41-42.
- Jakab, É. (1991). Aediles curules (Róma rendészeti igazgatása és ennek hatása a magánjog fejlődésére). *AUSz*, 40, 131-155.
- Jolowicz, H. F. (1957). *Roman Foundations of Modern Law*. (p. 127). Oxford.
- Jusztinger, J. (2016). *A vételár az ókori római adásvételnél*. (p. 75). Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Jusztinger, J. (2008). Ármeghatározás a római adásvételnél. *Debreceni Jogi Műhely*, 5(1), 1-16.
- Jusztinger, J. (2005a). A vételár a római jogban: „emptiois substantia constitit ex pretio”. *Jura*, 11(1), 114-129.
- Jusztinger, J. (2005b). Az árképzés korlátai a római adásvételnél. *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Jur. et Pol. Tom. XIII/1*. pp. 49-64.
- Kákossy, L. (1998). *Az ókori Egyiptom története és kultúrája*. Budapest, Osiris Kiadó Kft.
- Kátai, A. (2002). Merre tovább? Az Európai Unió fogyasztóvédelmi szabályainak továbbfejlesztése. *Európai Tükör*, (1-2), 105.
- Kecskés, L. & munkaközössége (1999). A szolgáltatás és ellenszolgáltatás értékaránytalansági problémái a szerződési jogban I-II. *Magyar Jog*, 46(2, 3), 66-68., 129-130., 135., 137-138.
- Kellenbenz, H. (Hgg, 1986). *Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. I-III*. (pp. 228, 231). Bde. Stuttgart.
- Kemenes, B. (1991). Gondolatok egy fogyasztóvédelmi törvény tervezetéhez. In *Novotni emlékkönyv*. (p. 189). Budapest.
- Kemenes, B. (1990). A fogyasztóvédelem néhány elvi kérdése. Az intézmény érvényesülése Csongrád megyében. In *Antalffy-emlékkönyv*. (p. 95). Szeged.
- Kemenes, I. (2002). A szerződés érvénytelenségének egyes kérdései a gazdasági szerződéses gyakorlatban. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 4(2), 23.
- Kenderes, A. (2014). A fogyasztók védelme az új egységes európai adásvételi rendelet javaslatban. In Csehi, Z. & Raffai, K. (szerk.), *Állam és magánjog*. Budapest, Pázmány Press.
- Kenderes, A. (2012). Az új közös európai adásvételi jog javaslat bemutatása – az európai fogyasztóvédelem következő állomása. In Fazekas, M. (szerk.), *Jogi tanulmányok*. Budapest, ELTE ÁJK.
- Kerameus, K. D. & Kozyris, J. P. (ed., 1993). *Introduction to Greek law*. Deventer, Boston.

- Keskeny, D. (2023). Fogyasztóvédelmi szabályozási modellek. In Jakab, É. & Miskolczi-Bodnár, P. (szerk.), *XXIV. Jogász Doktoranduszok Konferenciája. Jog és Állam 45. szám.* (pp. 151-152). Budapest.
- Képes, Gy. (2023). A Codex Cambio-Mercantilís 1795. évi tervezete. Korai kísérlet a magyar kereskedelmi jog kodifikálására. In Heil, K. (szerk.), *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok.* Budapest, Gondolat Kiadó.
- Képes, Gy. (2022). Návrhy „Codex Cambio-Mercantilís” koncom 18. storočia: prvý pokus o kodifikáciu uhorského obchodného práva. Drafts of the „Codex Cambio-Mercantilís” in the Late 18th Century: First Attempts of Codification of Hungarian Commercial Law. In Švecová, A., Lanczová, I. & Gajarský, A. (eds.), *Právno-historické trendy a výhľady VII. Legal-Historical Trends and Perspectives VII.* (p. 69). Facultas Iuridica Universitatis Tyrnaviensis. Praha.
- Király, M. (2006). Az Európai Közösség kereskedelmi joga. Budapest, CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft.
- Király, M. (2001). A fogyasztóvédelmi irányelvek értelmezése az Európai Bíróság joggyakorlatában. In *Ius Privatum – Ius Commune Europae. Liber Amicorum Studia Ferenc Mádl Dedicata. Az ELTE Nemzetközi Magánjogi és Polgári Jogi Tanszékének munkatársai köszöntik a tudóst és a barátot.* (pp. 135-149). Budapest, ELTE ÁJK Nemzetközi Magánjogi Tanszék.
- Kohler, J. & Peiser, F. E. (1904). *Hammurabi's Gesetz.* Leipzig (I, 142.).
- Kohler, J. & Ungnad, A. (1913). *Assyrische Rechtsurkunden.* Leipzig.
- Kozák, T. (2004). A kormány fogyasztóvédelmi politikája. *Fogyasztóvédelmi Szemle*, (1), 73.
- Köncse, T. (2004a). Út az unióba: Magyarország és az EU fogyasztóvédelme. *Fogyasztóvédelmi Szemle*, (11).
- Köncse, T. (2004b). Az EU középtávú fogyasztóvédelmi stratégiája. *Fogyasztóvédelmi Szemle*, (2).
- Kramer, E. A. (1983). Die Lebenskraft des schweizerischen Obligationenrechts. *Zeitschrift für Schweizerisches Recht*, 124, I, 251, 255.
- Lajer, Zs. (1999). A feltűnő értékaránytalanság tilalmáról. *Magyar Jog*, 46(2), 106-108.
- Leder, M. & Shears, P. (1996). *Consumer Law.* London, Hong Kong, Johannesburg, Melbourne, Singapore, Washington DC.
- Lehmann, K. (1902). Die Entwicklung des deutschen Handelsrechts. *Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht und Wirtschaftsrecht*, 52, 2, 5, 10, 16.
- Litresits, A. (2010). A hitelintézetek működésének fogyasztóvédelmi aspektusai. In Nagy, M. (szerk.), *Jogi tanulmányok.* (p. 182). Budapest, ELTE ÁJK.
- Lovas, D. & Horváth, B. (2018). Pénzügyi fogyasztóvédelmi jogviszony alakulása a globális pénzügyi-gazdasági válság előtt és után. In Szikora, V. & Árva, Zs. (szerk.), *A fogyasztók védelmének új irányai és kihívásai a XXI. században.* (pp. 267-270). Debrecen.
- Lurje, I. M. (1971). *Studien zum altägyptischen Recht des 16. bis 10. Jahrhundert v. u. Z.* Weimar.

- Mankowski, P. (1998). A nemzetközi fogyasztói szerződési jog strukturális kérdései. *Magyar Jog*, 45(10), 618.
- Martino, F. de (1985). *Wirtschaftsgeschichte des alten Rom.* (pp. 147-148, 356, 367). München.
- Menyhárd, A. (2016). A magánjogi uzsora. In Filó, M. (szerk.), *Tanulmányok az uzsoráról.* (pp. 225-252). Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- Mező, I. (2004). Fogyasztóvédelem az Európai Alkotmányban. *Fogyasztóvédelmi Szemle*, (4), 25.
- Miskolczi-Bodnár, P. (2013). Fogyasztóvédelem az új Ptk-ban. In Grad-Gyenge, A. (szerk.), *Szociális elemek az új Ptk-ban.* Budapest.
- Miskolczi-Bodnár, P. & Sándor, I. (2016). *Fogyasztóvédelmi jog I.* (pp. 5-10). Budapest.
- Miskolczi-Bodnár, P. & Sándor, I. (2013). *A fogyasztóvédelmi jog európai gyökerű magyar szabályozása I.* (pp. 5-10). 2. kiad. Budapest, Patrocinium Kft.
- Müller, D. H. (1905). *Das syrisch-römische Rechtsbuch und Hammurabi.* Wien.
- Müller, D. H. (1904). *Über die Gesetze Hammurabi's.* Wien.
- Nagyné Szegvári, K. (1999). Jog és gazdaság. A gazdasági szervezetek jogállásának története. (p. 35). Budapest.
- Nemeshegyi, B. (2012). A fogyasztóvédelem intézményrendszere és a fogyasztóvédelem fejlődésének új irányai Magyarországon. In Rixer, Á. (szerk.), *Állam és közösség. Válogatott közjogi tanulmányok Magyarország Alaptörvénye tiszteletére.* (pp. 123-125). Budapest.
- Oftinger, K. (1954). Handelsrecht und Zivilrecht. Monismus oder Dualismus des Privatrechts und seiner Gesetzbücher? *Schweizerische Juristen Zeitung*, 50, 153.
- Padoch, J. (1946). *Geschichte des altorientalischen Rechtes.* (pp. 9-10, 14). München.
- Papp, T. (2019). *Atipikus szerződések.* (pp. 168-181). Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.
- Pókecz Kovács, A. (2000). A laesio enormis és továbbélése a modern polgári törvénykönyvekben. *Jogtudományi Közlöny*, 55(5), 177-185.
- Pókecz Kovács, A. (2014a). A feléntúli sérelem dogmatikai konstrukciója a római jogban és a modern polgári törvénykönyvekben. *Jura*, 20(2), 116-126.
- Pókecz Kovács, A. (2014b). Laesio enormis and its survival in modern civil codes. In Štenpien, E. (ed.), *Kúpna zmluva – historia a súčasnosť II. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej dňa 26. – 27. septembra 2014 na Právnickej fakulte UPJŠ v Košiciach.* (p. 242). Košice.
- Pusztahelyi, R. (2022). Tisztességtelen befolyásolás és kizsákmányoló ügylet. In Juhász, Á. (szerk.): *Elmélet és praktikum – hagyománytisztelet és modernitás. Jubileumi konferencia 2021. június 4. Tanulmánykötet.* (pp. 217-220). Miskolc, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar.
- Rehme, P. (1913). Geschichte des Handelsrechts. In Ehrenberg, V. (Hgg), *Handdbuch des gesamten Handelsrechts mit Einschluß des Wechsel-, Scheck-*

- , *See und Binnenschiffahrtsrecht, der Versicherungsrechts sowie des Post- und Telegraphenrechts.* (pp. 52, 56-57, 69-70, 73,75, 82, 87-88). Leipzig.
- Samarae, F. A. & Ismail, M. (2023). Consumer Protection Regulations in Ancient MENA Civilizations. *International Journal of Research in Engineering, Science and Management*, 6(1), 74-75.
 - Sándor, I. (2006). The Regulation of Consumer Protection in Hungary. In Kapa, M. (ed.), *Studia Iuridica Caroliensia I.* (pp. 193-207). Budapest, 2006.
 - Sándor, I. (2005). *A társasági jog története Nyugat-Európában.* (p. 75). Budapest.
 - Sándor, I. (2003). *A magyar fogyasztóvédelmi jog.* Budapest, UNIÓ Lap- és Könyvkiadó Kereskedelmi Kft.
 - Sáriné Simkó, Á. (szerk., 2000), *Szerződési jog – fogyasztóvédelem.* Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.
 - Scherner, K. P. (1972). Anfänge einer deutschen Handelsrechtswissenschaft im 18. Jahrhundert. *Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht und Wirtschaftsrecht*, 136, 465.
 - Schlegelberger, F. (Hgg, 1929): *Rechtsvergleichendes Handwörterbuch für das Zivil- und Handelsrecht des In- und Auslandes. I.* (pp. 224-225). Berlin.
 - Seidl, E. (1962). *Ptolemäische Rechtsgeschichte, Ägyptologische Forschungen, Heft 22.* (p. 151). Glückstadt, Hamburg, New York.
 - Seidl, E. (1956). *Ägyptische Rechtsgeschichte der Saiten- und Perserzeit. Ägyptische Forschungen, Heft 20.* (pp. 40, 58). Glückstadt, Hamburg, New York.
 - Seidl, E. (1951). *Einführung in die Ägyptische Rechtsgeschichte bis zum Ende des neuen Reiches. I. Juristischer Teil, Ägyptologische Forschungen, Heft 10.* (pp. 16-18). Glückstadt, Hamburg, New York.
 - Selb, W. (1993). *Antike Rechte im Mittelmeerraum. Rom, Griechenland, Ägypten und der Orient.* (pp. 113, 118, 123, 141). Wien, Köln, Weimar.
 - Siklósi, I. (2005). Az érvénytelenségi ok kiküszöbölésének néhány kérdése a római jogban és annak továbbélése során. In *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Budapestinensis.* 42. (pp. 67-70). Budapest.
 - Sós, G. (2004). A fogyasztóvédelem intézményrendszere az Európai Unióban. In *Globalizáció, piacliberalizáció.* Miskolc.
 - Speck, E. (1901). *Handelsgeschichte des Altertums.* (II. pp. 516-517, 520, 523-524). Leipzig.
 - Sukacic, M. (2017). *Consumer protection in ancient Rome – lex Iulia de annona and edictum de pretiis rerum venalium as prohibitions of abuse of dominant position?* Economic and Social Development: 22nd International Scientific Conference on Economic and Social Development „The Legal Challenges of Modern World”. Split: VADEA, 2017. pp. 107-117.
 - Szebelédi, F. (2014a). Reparatív szemlélet a pénzügyi fogyasztóvédelemben. In Fazekas Marianna (szerk.), *Jogi tanulmányok.* (p. 292). Budapest.

- Szebelédi, F. (2014b). A közvetítők szerepe a pénzügyi fogyasztóvédelemben. In Csiszár, I. & Kőmíves, P. M. (szerk.), *Tavaszi szél 2014*. (p. 274). Debrecen.
- Szebelédi, F. (2013). A közigazgatási és a bírósági hatáskörök elemzése a pénzügyi fogyasztóvédelem területén. *Themis*, február, 266.
- Szebelédi, F. (2012). A pénzügyi fogyasztóvédelem jogérvényesítési kérdései. *Themis*, október, 111.
- Szendrő, É. M. (2020). A fogyasztóvédelem kialakulása és fejlődéstörténete. *Jogtörténeti Szemle*, 18(2), 36-37.
- Szécsényi, L. (1999). Jegyzetek a Ptk. 201. §-a (2) bekezdésének alkalmazásához. *Bírák Lapja*, (2), 16.
- Szikora, V. (2010a). A fogyasztóvédelmi jog történeti kialakulása Európában, különös tekintettel a magánjog-egységesítési folyamatokra. In Szikora, V. (szerk.), *Magyar fogyasztóvédelmi magánjog – európai kitekintéssel*. (pp. 19-30). Debrecen, Fogyasztóvédők Magyarországi Egyesülete.
- Szikora, V. (2010b). A fogyasztóvédelem fejlődése Magyarországon. In Szikora, V. (szerk.), *Magyar fogyasztóvédelmi magánjog – európai kitekintéssel*. (pp. 31-38). Debrecen, Fogyasztóvédők Magyarországi Egyesülete.
- Téglási, A. (2015). A devizahitelezés problematikája és kezelésének alkotmányos keretei az Alkotmánybíróság gyakorlatának fényében. In Lentner, Cs. (szerk.), *A devizahitelezés jogi kézikönyve*. (p. 328). Budapest.
- Tóth, T. *Fogyasztóvédelmi közjog*. (pp. 7-12.) Budapest. (<https://jak.ppke.hu/uploads/articles/12239/file/Fogyik%C3%B6zjogjegyzet%20-%20T%C3%B3th%20Tiham%C3%A9r.pdf>).
- Török, É. (2018). A fogyasztói szerződésekkel kapcsolatos jogalkalmazás – különös tekintettel az egyértelmű megfogalmazás követelményére. In Szikora, V. & Árvai, Zs. (szerk.), *A fogyasztók védelmének új irányai és kihívásai a XXI. században*. (p. 68). Debrecen, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar.
- Veres, Z. (2019). *A pénzügyi fogyasztóvédelem egyes alapkérdései. Jogdogmatikai, történeti, rendszertani alapok jogalkalmazási és metajurisztikus kitekintéssel*. (pp. 101-107). Budapest, Wolters Kluwer Hungary Kft. <https://doi.org/10.55413/9789632959276>
- Veres, Z. (2018). The emergence and development of consumer protection in the financial sector. *Közgazdász Fórum. Forum on Economics and Business*, (1), 8-12.
- Veres, Z. (2016). A pénzügyi fogyasztóvédelem alkotmányos megalapozása felé. *Közjogi Szemle*, 9(1), 41.
- Veres, Z. (2014). Gondolatok a fogyasztóvédelem alkotmányos rangra emelése kapcsán. In Kovács, P. (szerk.), *Religio et constitutio*. (p. 203). Budapest.
- Vékás, L. (2008). *Parerga. Dolgozatok az új Polgári Törvénykönyv tervezetéhez*. (p. 86). Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.
- Vékás, L. (2002). Az európai közösségi magánjog sajátos alanyáról: a „fogyasztó” fogalmáról. *Európai Jog*, 2(5), 3-13.

- Vékás, L. (2001a). *Az Új Polgári Törvénykönyv elméleti előkérdései.* (pp. 75, 124). Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.
- Vékás, L. (szerk., 2001b), *Európai közösségi jogi elemek a magyar magán- és kereskedelmi jogban.* Budapest, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft.
- Vékás, L. (2000). Fogyasztóvédelmi magánjog és az új Polgári Törvénykönyv. In *Bérczi Imre Jubileumi Emlékkönyv.* (pp. 553-554). Budapest.
- Vékás, L. (1998). Autópálya-használati szerződések és a Ptk. 201. § (2) bekezdése. *Magyar Jog*, 45(6), 322.
- Vékás, L. (1985). Kritikai értékelés a Ptk. 201. §-ának gyakorlatáról. *Magyar Jog*, (32)4, 783. (781-792.).
- Vékás, L. (1981). *Fogyasztóvédelem a fejlett tőkés országokban.* (p. 61). MTA IX. Osztály Közleményei 1-2. Budapest.
- Visky, K. (1969). Die Proportionalität von Wert und Preis in der römischen Rechtsquellen des III. Jahrhunderts. *Revue internationale des droits de l'antiquité*, 16, 355-388.
- Vukowich, W. T. (2002). *Consumer Protection in the 21st Century.* Ardsley. <https://doi.org/10.1163/9789004478251>
- Weatherill, S. (1997). *EC Consumer Law and Policy.* London, New York.
- Weiss, E. (1969). *A szerződés érvénytelensége a polgári jogban.* (pp. 264-268). Budapest.
- Wolff, M. (1927). Studien zum italienischen Vorentwurf eines Handelsgesetzbuchs von 1925. *Rebels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht*, 1, 526.
- Zavodnyik, J. (2013). *Nagykommentár a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatról szóló törvényhez. Nagykommentár a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról szóló 2008. évi XLVII. törvényhez.* (p. 414). Budapest, Wolters Kluwer Kft.
- Zimmermann, R. (1992). *The Law of Obligations.* (p. 252). South Africa, Juta.
- Zoltán, Ö. (2001). A fogyasztóvédelemről és gyakorlatáról. *Magyar Jog*, 48(11), 660.
- Zoványi, N. (2011). A fogyasztóvédelem történeti fejlődése és szabályozási elvei. *Debreceni Jogi Műhely*, 8(3), 71-78. <https://doi.org/10.24169/DJM/2011/3/6>